Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 52 | 2018 | Nr. 4

026711 Mars et Historia 4.indd 1 06-12-18 14:50

Mars et Historia

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin zowel militaria als historisch onderzoek aan bod komen en is een uitgave van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres
E redactie@marsethistoria.nl of eindredactie@marsethistoria.nl

Redactie
Drs. Liesbeth Brama, hoofdredacteur
Drs. Ed Coumans, eindredacteur
Drs. Corstiaan Prince
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: MediaCenter, Rotterdam

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester
Mevr. drs. L. Brama
Drs. T. Broos
Ing. R. C. Kuenen
Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat
Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, T 0548 52 23 42,
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2018 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 39,50 (buitenland € 44,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl. Studentlidmaatschap € 19,75 per jaar. Bij aanmelding dienen studierichting en nummer collegekaart te worden opgegeven.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen, T 076 541 20 54,
E w.adriaansen@planet.nl

Sociale media
Mars et Historia | Facebook
@MarsHistoria | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter 1
Drs. Rolf de Winter

Redactioneel 3
Drs. Liesbeth Brama

Vlootherstel en Nederlanderschap in de achttiende eeuw 4
Dr. Gijs Rommelse

Hendrick Vroom's zeegezichten en de Nederlandse identiteit 10
Wessel Jasper en Joris Kingmans

De illusie van Sannaspos. Een belangrijke episode uit de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) 15
Dr. Kees Schulten

'Voilà la guerre!' 22
Nicole Maas MA

Boekbespreking: 31
'The Dutch' in de Amerikaanse Burgeroorlog
Drs. Corstiaan Prince

Literatuursignaleringen 33

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Voorkant
Op een kalme zee liggen enkele oorlogsschepen. Olieverf op doek, 1665.
Rijksmuseum, Amsterdam.

Achterkant
Eresabel uitgereikt namens koningin Wilhelmina aan de toenmalige 1e Luitenant der Infanterie KNIL H. Colijn. De kling is deels geblauwd en in reliëf geëtst met de tekst "Koningin Wilhelmina voor betoonde dapperheid - 1e Luitenant der Infanterie H. Colyn. Atjeh, Juni-December 1899."
Rijksmuseum, Amsterdam.

prijs los nr. € 10,-

026711 Mars et Historia 4.indd 2 06-12-18 14:50

Van de voorzitter

Op 20 oktober hield onze vereniging voor de 52e maal haar Algemene Leden Vergadering (ALV). De plaats van handeling was dit jaar Schaarsbergen, waar we in de directe omgeving van de Oranjekazerne vergaderden en lunchten in Echos Home "de Landing", het voormalig Protestants Militair Tehuis (PMT) "Generaal W. Roëll". Na de uitstekende lunch verplaatsten we ons in colonne – we maken per slot van rekening deel uit van een militair-historische club – richting Oranjekazerne. Dit kazerneterrein maakte tijdens de Tweede Wereldoorlog deel uit van een enorm door de Duitse bezetter gemilitariseerd gebied met onder meer een Fliegerhorst (Deelen), commandocentra en een gevechtsleidingscentrum (Diogenes). Op de Oranjekazerne, heden ten dage in gebruik bij de Luchtmobiele Brigade, stond ons een rondleiding te wachten in het museum Historische Collectie Grenadiers en Jagers. De beide rondleiders, een oud-grenadier en een oud-jager, maakten ons wegwijs in de geschiedenis en tradities van dit garderegiment.
De historische collectie die in het museum is ondergebracht, bestaat al sinds 1884 en behoort daarmee tot de oudste militaire verzamelingen in Nederland. De Grenadiers en Jagers als Nederlandse militaire eenheden hebben een geschiedenis die teruggaat tot 1829. Zij hebben vanaf de Tiendaagse Veldtocht (in 1831) tot aan de meest recente vredesmissies flink aan de weg getimmerd. De rondleiders verhaalden boeiend over onder meer de band met het Koninklijk Huis, de aanvankelijke verschillen tussen de "boomlange" grenadiers en de "flink kortere" jagers, alsook over de vele strijdtonelen waar zij zijn ingezet. De collectie telt naast uniformen, wapens, schilderijen en onderscheidingen ook een aantal waardevolle koninklijke geschenken en enkele unieke voorwerpen zoals een tamelijk wanstaltige schemerlamp die eens aan de vorstin cadeau was gedaan. Eens te meer bewezen beide rondleiders dat een goed inhoudelijk verhaal zeker een extra dimensie toevoegt aan een museumbezoek. Na afloop van de rondleiding kon aansluitend op eigen gelegenheid de Historische Collectie van het Regiment Van Heutsz worden bezocht, die in hetzelfde pand onderdak heeft gekregen. Daarmee was het met prima weersomstandigheden gezegende dagprogramma ten einde.

Genadeloze afrekening

Het fenomeen ALV kan bij een onwetende buitenstaander wellicht "folkloristische" associaties oproepen en de indruk wekken dat er in bedaagde sferen een kansloze strijd tegen slaapaanvallen moet worden geleverd. Nu is het bepaald niet zo dat onze ver-

Groepsfoto voor het museumgebouw in Schaarsbergen.
Foto: C. Somers.

026711 Mars et Historia 4.indd 1 06-12-18 14:50

eniging het DNA-profiel heeft van een jeugdsociëteit waar het felle revolutionaire vuur uit de ramen slaat en de messen scherp zijn geslepen voor een volgende serie genadeloze afrekeningen. Integendeel, de sfeer op de ALV van onze vereniging is doorgaans te typeren als gemoedelijk en constructief. Er wordt aandachtig geluisterd en ieders inbreng wordt op prijs gesteld. Het belang van een goede jaarlijkse gedachtewisseling tussen leden en bestuur kan mijns inziens niet genoeg worden onderstreept.
In de ALV legt het bestuur verantwoording af over het voorbije jaar, ontvouwt zijn plannen voor het komende jaar en polst de leden over de uitgestippelde bestuurlijke marsroute. De leden beoordelen de notulen van de vorige ALV, het jaarverslag, (met behulp van een onafhankelijke kascommissie) het financieel verslag over het afgelopen jaar en de begroting voor het komende verenigingsjaar. De leden geven hun oordeel over het gevoerde beleid, spreken zich uit over het verenigingsorgaan *Mars et Historia* en de website en beoordelen eerder georganiseerde en op stapel staande activiteiten en excursies. Iedere personele verandering in de samenstelling van het bestuur en elke contributiewijziging wordt aan de ALV voorgelegd. Kortom, de leden – zonder wie er helemaal geen Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie zou bestaan – hebben het laatste woord. Als bestuurslid met inmiddels aardig wat ervaringsjaren op de teller kan ik u verzekeren dat het bestuur de inbreng, ideeën en suggesties van de leden ter harte neemt en in concrete daden poogt te vertalen.

Schatkamersleutel

Van de zaken die tijdens de laatste ALV de revue passeerden noem ik hier de introductie van een studententenlidmaatschap voor studenten geschiedenis. Met het oog op de ledenwerving onder jongere militair-historisch geïnteresseerden kunnen geschiedenisstudenten voor een gunstig tarief lid worden van onze vereniging. Hoewel het ledental gelukkig al enkele jaren weer wat toeneemt, is "nieuw bloed" meer dan welkom.
Voorts werd de nieuwe fullcolouruitgave van *Mars et Historia* gunstig onthaald en is gewezen op het gereedkomen van de Systematische Trefwoorden Catalogus op alle jaargangen van ons verenigingsblad. De samensteller en webmaster Erwin Muilwijk verdient een groot compliment voor het ontsluiten van niet minder dan 51 (!) jaargangen van *Mars et Historia*. Via de website kan met deze trefwoordencatalogus op onderwerp of auteursnaam eenvoudig worden gezocht naar vele honderden artikelen die in de loop der jaren door onze vereniging zijn gepubliceerd. U krijgt daarmee een digitale sleutel in handen die toegang geeft tot een ware schatkamer aan militair-historische artikelen.

Drs. Rolf de Winter,
Voorzitter

Rondleiding door het museum.
Foto: Wim den Dunnen.

Verzameling hoofddeksels waaronder sjako's.
Foto: Wim den Dunnen.

026711 Mars et Historia 4.indd 2 06-12-18 14:50

Redactioneel

Na een mooie maar ook droge zomer en een herfstig najaar staan spoedig de kerstdagen weer voor de deur. In dit donkere jaargetijde betrap ik mij zelf er altijd op dat ik toch wat melancholiek terugblik op het voorbije jaar. Staat u mij toe deze mijmeringen een moment met u te delen. Want het is een mooi Marsjaar geweest. In maart mocht onze vereniging zich verheugen op de eerste volledige kleurenuitgave van het verenigingsblad. Een "Grote Sprong Voorwaarts", zoals onze voorzitter dit met een knipoog omschreef. Vanuit de vereniging heeft het bestuur en de redactie vele positieve berichten mogen ontvangen. Verder organiseerde het bestuur op 8 september een themadag "Spionage tijdens de Eerste Wereldoorlog" in Rotterdam. In een boeiend betoog doorspekt met vele anekdotes loodste historicus Edwin Ruis ons al wandelend door de havenstad Rotterdam. Zijn betoog leerde dat de Oude Haven van Rotterdam tijdens de neutrale oorlogsjaren het zenuwcentrum was van Duitse en Engelse agenten die elkaar voortdurend in de gaten hielden. De Nederlandse regering had zich als neutraal gastland in zo'n positie gemanoeuvreerd dat het de spionageactiviteiten oogluikend toestond maar wel van beide kampen de verworven informatie opeiste. Een mooi voorbeeld van gedoogbeleid *avant la lettre*! Met twintig deelnemers, en een genoeglijke lunch tussen de middag was het geslaagde dag. In het kader van de afsluiting 100 jaar Eerste Wereldoorlog was dit een mooie manier om het jaar 2018 "uit te wandelen".

En dan het blad dat nu voor u ligt. In dit nummer besteden we aandacht aan ons maritieme verleden en wat dit betekend heeft voor de constructie van ons zelfbeeld als Nederlander. In twee artikelen van Gijs Rommelse en van Wessel Jasper en Joris Kingmans wordt een actueel thema aangesneden: wat is het Nederlanderschap? De auteurs nemen ons mee terug naar ons maritieme verleden en laten zien dat schrijvers maar vooral ook schilders een belangrijke rol speelden bij de vorming van dit beeld. Verder weet Kees Schulten ons weer te boeien met een vergeten geschiedenis uit de Boerenoorlog (1899-1902) in Zuid-Afrika: de Slag bij Sannaspos op 31 maart 1900. In treffende beelden schets hij de onverzettelijke strijd die de Boerengeneraals met hun legers voerden tegen Britse eenheden. In het artikel "Voilà la guerre!" belicht Nicole Maas de persoonlijke ervaringen van militairen die in de Atjeh-oorlog vochten. Zij bestudeerde dagboeken en schreef een boeiend betoog over hoe verschillend er met de duistere kant van het oorlog voeren omgegaan kon worden. Een artikel met een bijzondere *human interest* invalshoek. Ik kan het u van harte aanbevelen. Tot slot heeft ons redactielid Corstiaan Prince zich verdiept in de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865). Hij schreef een pakkende recensie over het pas verschenen boek van Wim van de Giesen, *Vechten voor het beloofde land. Nederlanders in de Amerikaanse Burgeroorlog*. Ook hier aandacht voor een minder bekend aspect van de militaire historie: Nederlanders in Amerikaanse krijgsdienst.

Ik wens u veel leesplezier, fijne feestdagen en alvast een gezond 2019 toe!

Drs. Liesbeth Brama
Hoofdredacteur

Historicus Edwin Ruis vertelt ter hoogte van de Boompjes in Rotterdam.
Foto: Wim Adriaansen.

026711 Mars et Historia 4.indd 3 06-12-18 14:50

Vlootherstel en Nederlanderschap in de achttiende eeuw

Dr. Gijs Rommelse

In het midden van de jaren vijftig van de achttiende eeuw werden het verleden en de toekomst van de Staatse vloot vrij plotseling onderwerp van een korte maar hevige pamflettenstrijd. Aanleiding voor deze mediatwist was de publicatie door luitenant-admiraal Cornelis Schrijver van een ambitieus plan om de Staatse vloot danig te versterken en de marineorganisatie in alle opzichten te moderniseren. Zijn hoop was dat de thans "vervalle zeedienst en zeemagt der Republique" zo weer een vooraanstaande rol zou kunnen gaan spelen in het krachtenspel van de Europese machten, zoals dat in de zeventiende eeuw wel het geval was geweest. Zijn voorstel werd fel geattaqueerd, maar kreeg ook steun in andere pamfletten. Opvallend genoeg was in deze woordenstrijd de vloot van ondergeschikt belang. De werkelijke reden voor de hooglopende emoties leek namelijk de politiek-ideologische vraag wat Nederlanderschap eigenlijk betekende en hoe dit concreet diende te worden ingevuld. Het wel en wee van de Staatse vloot vormde een onderdeel van deze overkoepelende identiteitskwestie.

Luitenant-admiraal Cornelis Schrijver (1687-1768). Gravure door Jacob Houbraken, 1747-1759.
Rijksmuseum, Amsterdam.

Het plan van Schrijver

Cornelis Schrijver, die volgens zijn medeofficieren wel het meest capabel van hen allemaal was, had als jonge adelborst en later luitenant nog gediend tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-1697) en de Spaanse Successieoorlog (1702-1713). Zijn referentiekader ten aanzien van zeemacht was dus primair gevormd door de grote zeeslagen tegen de Fransen. Zijn vader, die in dienst was van de Admiraliteit van Amsterdam, voerde in die tijd bovendien het bevel over grote linieschepen. Tijdens zijn verdere loopbaan was hij evenwel getuige geweest van een fundamentele transformatie van de Staatse vloot. De linieschepen waren eruit gegaan omdat de Republiek niet langer de strategische behoefte had aan een sterke slagvloot en hiervoor ook niet langer de financiële middelen wilde vrijmaken. In plaats daarvan waren de admiraliteiten zich gaan concentreren op konvooiering en beveiliging, hoewel er door geldgebrek vaak überhaupt nauwelijks actie kon worden ondernomen. Schrijver typeerde deze transformatie als tragisch "verval" en als symptomatisch voor de algehele "teloorgang" van de Republiek. Hij zag het als zijn plicht hiertegen te ageren. Als officier had hij al jaren geijverd voor de versterking van de Staatse vloot en voor de verbetering van de kwaliteit van het officierskorps en de scheepsbouw. Hij had over deze onderwerpen verschillende memoranda aan stadhouder Willem IV gestuurd en correspondeerde ook intensief met collega's over strategie, tactiek en navigatietechnieken. In juni 1755 publiceerde hij in het tijdschrift *Boekzaal der geleerde waerelt* het plan om de Staatse vloot op te stuwen in de vaart der volkeren door Franse en met name Britse kennis en inzichten over te nemen. Het

026711 Mars et Historia 4.indd 4 06-12-18 14:50

Het titelblad voor het tijdschrift *Boekzaal der geleerde waerelt*. Prent door Jan Caspar Philips, 1747-1769.
Rijksmuseum, Amsterdam.

was daarom nodig, zo stelde hij, om de binnen de marines van deze grootmachten gehanteerde handboeken te vertalen en vervolgens aan de Nederlandse officieren en scheepsbouwers als verplichte kost voor te schotelen. Beide vloten waren internationaal toonaangevend, zo redeneerde hij, dus met behulp van deze buitenlandse expertise en de nodige politieke wilskracht zou de Republiek als vlootmacht weer een rol van betekenis kunnen gaan spelen. Deze nieuwe sterke marine zou bovendien in staat zijn de Nederlandse economie te stimuleren en te beschermen, zodat de Republiek haar huidige "schaamte en schande" zou kunnen afwerpen, zo benadrukte Schrijver.

De eer van het vaderland in het geding

Schrijvers plan zou vermoedelijk onopgemerkt zijn gebleven bij het grote publiek wanneer het niet kort na verschijning fel zou zijn aangevallen door Jean Thomas la Fargue, een armlastige, polemiserende broodschrijver van Hugenootse komaf. In een pamflet getiteld *Aanmerkingen over 't plan van den heer Lt. Adm. C. Schryver tot redres in de vervalle zeedienst en zeemagt der Republique*[1] schreef deze dat Schrijvers voorstel '(...) reeds zyne verontwaardiging by 't publiq vind (...), den gantsen Land-aart treft, en ridicul is.' Hij stelde dat de marineman met zijn plan de nationale eer door het slijk had gehaald. Door misstanden onverbloemd te bekritiseren en door buitenlandse praktijken als na te volgen voorbeelden voor te houden, had Schrijver zijns inziens 'de Hollandse natie, de gantse Republiq, zonder de regenten uittezonderen, (...) zodanig afgemaald, uitgestreeken, geavileerd, en gegraveerd. Onkunde, onbequaamheid, onordening, en schande aangetygd, en dus bespotlyk voor alle volkeren gemaakt te worden: zulks zelfs de heeren Raden ter Admiraliteit hun emplooi leren moeten, het zeewezen te herstellen zal zyn, uit de vertaaling van elf zo Fransche als Engelsche boeken, gelyk de Schryver reveld!'

Het belangrijkste bestanddeel in La Fargue's 110 pagina's tellende maar verder weinig praktische betoog was het glorieuze verleden van de Nederlandse zeemacht. De overwinningen uit het verleden waren voortgevloeid uit de Nederlandse maritieme volksaard, zo stelde hij, en daarom was een even succesvolle en heldhaftige toekomst heel goed denkbaar. Het was dus eigenlijk slechts een kwestie van tijd voordat de natuurlijke Nederlandse zeemacht weer zijn grootse vorm zou herkrijgen. Een centrale plaats in zijn ideeëngoed was dan ook ingeruimd voor "onze weleer befaamde zeehelden". De Republiek had nu eenmaal 'gereputeerde oude zeehelden [voortgebracht] die van den wieg af, in onderscheide conditien en koerschen, op den oceaan dobberden en 't weinigst op 't land hengelden.' Het was volgens La Fargue niet meer dan logisch te veronderstellen dat in de toekomst nieuwe helden zouden opstaan die 's lands vloot naar meer successen zouden leiden. Zo hield hij zijn lezer voor dat niemand wist 'welke groote mannen de hemel reeds verwerkt heeft, of nog verwekken zal.' Het kopiëren van buitenlandse kennis en kunde was in ieder geval niet de juiste weg, zo concludeerde hij.

[1] W.P.C. Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek (1486-1853) (9 dln., Den Haag 1889-1920), nr. 18481. Online via: http://tempo.idcpublishers.info/content/coll_pamphlets.php.*

026711 Mars et Historia 4.indd 5 06-12-18 14:50

La Fargue kreeg waar hij op uit was: aandacht en tegenspel. In 1756 kwam ene Mentet Haykes, die zichzelf "pensionaris van het edele, weerde Collegie des Landes van den Vryen, resideerende tot Sluys in Staats Vlaanderen" noemde, met een lijvige verdediging van het plan van Schrijver.[2] En ook in dit pleidooi draaide het hoofdzakelijk om de vraag of het binnen het concept van Nederlanderschap mogelijk was Engelse en Franse voorbeelden over te nemen. Volgens Haykes deed het navolgen van buitenlandse succesmethoden op geen enkele manier afbreuk aan de immateriële nalatenschap van de Nederlandse helden: 'Een Schryver, die dan alle deze waarheden van andere Natien getuigt, doet daar door zyne eigene Natie zoo min schyn van schande aan, als gesegt word van Holland; dat gene Natie heeft eenen Grotius en Boerhaaven onder de geleerden; eenen Tromp en Ruiter onder de zee-Helden, eenen Coehoorn onder de ingenieurs gehad. Die anders meinen, en deswegen ymand verklaren voor eenen eeren schender der Natie. Die moeten zoo dom, als een knoet, of zoo kwaadaardig, als heer Schryvers beschuldigeren zyn.'

Haykes was niet de enige auteur die Cornelis Schrijver te hulp schoot. Zo verscheen in Rotterdam nog een anoniem pamflet getiteld *Loftrompet ter eere der habile en theoretische scheepsbouw en tot glorie van C. Schryvers Plan*.[3] En het eveneens anoniem uitgebrachte stuk *Onpartydige aenmerkingen over het plan tot redres van de vervallen zeedienst en zeemagt van de Republique* trachtte het publiek duidelijk te maken dat het Schrijvers 'oogmerk geweest is, de schikkingen, ordonnantiën en discipline van den staet, tot de zeedienst specterende, in 't vervolg op een beteren voet, daar zulks nodig bevonden word, te mogen helpen bevorderen; welk oogmerk my zeer loflyk en nuttig zynde voorgekomen, en begrypende, dat het niet alleen een pryswaerdig, maar teffens een pligtelyk werk is voor alle ware liefhebbers van het Vaderland.'[4] La Fargue publiceerde in 1756 nog twee forse pamfletten om zijn gelijk te halen in zijn strijd met Schrijver en diens medestanders, en bracht ten slotte in 1758 nog een xenofobe schimpscheut uit aan het adres van Haykes, die hij een "mof in de kakstoel" noemde.[5] Daarmee was de polemiek wel op zijn einde gekomen.

De Nederlandse identiteit

Natuurlijk was het zonneklaar dat de Republiek halverwege de achttiende eeuw niet meer de internationaal toonaangevende slagvloot bezat waarover zij in de tweede helft van de zeventiende eeuw had beschikt. De daden van Maarten Tromp, Michiel de Ruyter en Joseph van Ghent waren verworden tot heldenverhalen van vroeger, terwijl de eigen tijd werd gekenmerkt door een stagnerende economie en chronisch geldgebrek bij de vijf admiraliteiten. De zware slagschepen uit de periode 1650 tot 1713 hadden plaatsgemaakt voor veel lichtere fregatten, die werden ingezet voor konvooiering en beveiliging, maar ook vaak niet zeilden. Slechts af te toe voer er een eskader naar de Middellandse Zee om de Barbarijse kapers tot vrede te bewegen. Nieuw heldendom in grootschalige zeeslagen lag niet meer in het verschiet, zo leek het, hoewel sommigen dus hoopten en dachten van wel.

Maar belangrijker nog om de felle polemiek tussen La Fargue en Haykens te kunnen begrijpen, is het te weten welke plaats het concept van "Nederlanderschap" innam in het sociaal-politieke leven in de Republiek. Tijdens de eerste decennia van de Opstand was er binnen de nieuw gevormde staat in de Noordelijke Nederlanden een specifieke nationale identiteit ontstaan, die zowel een gemeenschappelijk zelfbeeld als ook een helder omlijnd extern imago omvatte.[6] Het zelfbeeld werd aanvankelijk van bovenaf op propagandistische wijze geconstrueerd door prins Willem van Oranje en zijn medestanders, en door de rebellerende statenvergaderingen. Het Wilhelmus was een voorbeeld van dergelijke propaganda. "De Nederlander", zo heette het, was van nature vrijheidslievend, trouw, oprecht en patriottistisch. Hij was bereid, indien nodig, goed en bloed te offeren. De Spanjaard, en dan met name de hertog van Alva en later ook koning Filips II, vormde de tegenpool. Het idee van de Republiek als gemeenschappelijk vader-

[2] Mentet Haykes, *De eere van zyn excellentie den hoog-edelen, gestrengen, manhaften heer Cornelis Schryver, Lieutenant Admiraal van Hollandt en West-Vrieslandt, tegens alle laster-tongen verdeedigt (Den Haag 1756); Knuttel, Catalogus, nr. 18542.*

[3] Knuttel, *Catalogus, nr. 18541.*

[4] Knuttel, *Catalogus, nr. 18540.*

[5] Knuttel, *Catalogus, nr. 18538 en nr. 18539; La Fargue, De mof in de kakstoel of de lasterpen van Mentet Haykes (Den Haag 1758).*

[6] In navolging van Willem Frijhoff wordt "identiteit" hier gedefinieerd 'als een retorische constructie die op de wisselwerking tussen zelfbeeld en (ander) beeld steunt: tussen het beeld dat de groep van zichzelf heeft en het beeld dat anderen zich van die groep maken. Stereotyperingen, clichés, helden- en vijandbeelden, en soortgelijke vormen van verbeelding bepalen de identiteit, die ook niet anders kan worden gekend dan als een beeldconstructie.' Zie diens 'Hoe talig is groepsidentiteit? Reflecties vanuit de Geschiedenis', *Taal en Tongval. Tijdschrift voor taalvariatie 17 (2004) 9-29.*

026711 Mars et Historia 4.indd 6 06-12-18 14:50

Het Nederlandse schip van staat, met Van Ghent en De Ruyter op de voorplecht. Prent door François Schillemans, 1667. Rijksmuseum, Amsterdam.

land kreeg verder vorm middels steeds nadrukkelijker gecanoniseerde noties van gezamenlijk lijden tijdens de oorlogsjaren van Alva en van heroïsch verzet tegen diens tirannie, zoals in Alkmaar en Leiden. En ook gaven schilders, dichters en schrijvers vorm aan de bekende Bataafse Mythe, een soort oorsprongsverhaal dat ook andere staten en naties gretig koesterden. Het externe imago, dat van de protestantse republiek die een gerechtvaardigde strijd voor de vrijheid vocht tegen buitenlandse onderdrukking, kreeg vooral vorm middels diplomatieke associatie met de republiek Venetië en door middel van in meerdere talen uitgegeven politieke verklaringen zoals de Apologie van Willem van Oranje (1579) en het Plakkaat van Verlatinghe (1581).

Na de Vrede van Münster werd de Spanjaard als vijand en *negative mirror image* probleemloos ingeruild voor de "gestaarte" Engelsman en later nog voor de "verraderlijke, heerszuchtige" Fransman. "De Nederlander" was inmiddels al lang niet meer een van bovenaf gepropageerde constructie, bedoeld om het nieuwe regime te legitimeren en om politiek draagvlak te genereren. Ook in andere lagen van de maatschappij werd deze intensief beleefd en mede vormgegeven. Bekende schilders als Rembrandt en universitair geschoolde juristen en geschiedschrijvers bedienden de hogere echelons van de samenleving, maar graveurs, pamfletschrijvers en dichters produceerden in bulk voor alle klassen. Hun creaties kwamen enerzijds voort uit de pragmatische inschatting van de vaderlandsliefde van de beoogde clientèle, terwijl ze anderzijds diezelfde collectieve identiteit waaruit ze waren voortgekomen bestendigden en verrijkten. Bij het interpreteren en weergeven van bepaalde nieuwe gebeurtenissen of episodes uit het verleden appelleerden kunstenaars dus gretig aan gekende elementen van de Nederlandse identiteit, zoals het vrijheidslievende karakter of de opofferingszin, en gebruikten zij bekende symbolen en allegorieën zoals de strijdbare leeuw, de bekende Hollandse tuin of het schip van staat.

De Nederlandse identiteit moet zeker niet worden beschouwd als statisch, vast omlijnd of eenduidig. Integendeel, deze collectieve identiteit bestond uit een dynamische en multi-interpretabele set van beelden, karaktereigenschappen en verhalen, die zeker niet voor ieder individu of elke groep dezelfde betekenis had en die op bepaalde vlakken duidelijke tegenstrijdigheden bevatte. Ze vormde daarom als het ware een overkoepelend cultureel framework waarbinnen zich politieke en maatschappelijke discoursen plaatsvonden. Door zich de ware vaderlandsliefde toe te eigenen, op grond van sterkere of minder sterke argumenten, kon men zich ten opzichte van de ander een betere positie verwerven in discussies of in een politiek belangenconflict. Op individueel niveau betekende dit dat men zich liet voorstaan op het eigen patriottisme, bijvoorbeeld door de eigen familie een prominente rol toe te dichten in de eerste fases van de Nederlandse onafhankelijkheidsstrijd. Op bestuurlijk niveau was de concurrentie al niet anders: steden, admiraliteiten en gewesten betaalden gereputeerde schilders, beeldhouwers, juristen en historici om de eigen bijdrage aan de totstandkoming en instandhouding van de Republiek te benadrukken. Dergelijke schilderijen kregen daarom een prominente plaats in de semipublieke ruimte, zoals in een stadhuis of een admiraliteitsgebouw, terwijl in kerken de grafmonumenten van de eigen vaderlandse helden waren te vinden. Het was in politieke zin belangrijk in ieder geval niet te veel patriottistisch terrein prijs te geven, omdat de eigen politieke en economische belangen het best konden worden gediend door ze binnen de Staten-Generaal als zaak van nationaal belang te presenteren. In het confederale systeem van de Republiek, waarbinnen er volop concurrentie bestond tussen steden en gewesten, kon een al te zwakke claim op Nederlanderschap een ernstige politieke handicap zijn. Tegelijkertijd verklaart dit ook waarom zowel Orangisten als Staatsgezinden en ook andere ideologen sterk uiteenlopende versies van Nederlanderschap construeerden en hierbij gretig en vooral op zeer pragmatische wijze de ruime grabbelton van de vaderlandse geschiedenis plunderden voor exempla en argumenten. Dit ging zeker ook op voor Haykes en de beroepspolemist La Fargue.

026711 Mars et Historia 4.indd 7 06-12-18 14:50

De vloot als deel van Nederlanderschap

Dat de Nederlandse identiteit als cultureel framework een cruciale rol speelde in het politiek-maatschappelijke verkeer van de Republiek staat als een paal boven water. Maar dat betekent niet per se dat iedereen zich een Nederlander voelde. Ook impliceerde het niet dat oudere politieke identiteiten, zoals de Utrechtse, de Friese, de Amsterdamse of de Kampense, in het gedrang kwamen of aan betekenis inboetten. Het was eerder zo dat deze lokale en regionale identiteiten tot component gemaakt konden worden van het grotere geheel, het Nederlanderschap. Iemand kon dus tegelijkertijd Nijmegenaar, Gelderlander en Nederlander zijn, waarbij een politiek-maatschappelijke context bepaalde welke van deze identiteiten op dat moment prevaleerde. Het is daarom interessant op te merken dat veel pamfletschrijvers die het over de Republiek als geheel hadden, als stijlfiguur opteerden voor een dialoog tussen deze lokale of regionale identiteiten, bijvoorbeeld in een "te samenspraak tussen een Hollander, een Zeeuw en een Fries".

Als concept was de Nederlandse identiteit sacrosanct, maar qua inhoud was deze hoogst fluïde. Dit kwam enerzijds door toe-eigening en ideologisering, en anderzijds doordat er zich voortdurend nieuwe, significante gebeurtenissen voordeden die om duiding vroegen en daarmee ook geïncorporeerd werden. Zo kon het dus gebeuren dat na de voor de Republiek uiterst succesvolle Slag bij Gibraltar van 1607 een zeer geprononceerde zeeheldencultuur ontstond. Door de gesneuvelde admiraal Jacob Heemskerck te eren met een schitterend grafmonument en kapitale schilderijen verschaften de Staten-Generaal, de stad Amsterdam en de plaatselijke admiraliteit hem een plaats in het pantheon van vaderlandse helden, dat zich vanaf 1568 had beginnen te vormen. In de daaropvolgende decennia waren er nog "grotere" zeehelden gekomen van wie de daden tevens in minder exclusieve media, zoals pamfletten, liederen, gedichten en etsen, werden gevierd. Met name in de periode van de Engelse oorlogen verschenen er veel nieuwe sterren aan het navale firmament. Overigens begrepen ook deze marineofficieren heel goed de hefboomwerking van patriottisme; in de kamers van hun huis waar zij belangrijke gasten ontvingen hingen door gekende schilders geproduceerde beelden van hun eigen grootste successen. Het meest actief op pr-gebied was nog wel de ijdele Cornelis Tromp, die zijn levenslange campagne om het opperbevelhebberschap van de vloot aldus kracht bijzette.
Vanzelfsprekend leefde de zeeheldencultuur lang niet overal even sterk. Zeeland, Holland en Friesland hadden nu eenmaal een veel sterkere strategische binding met de zee dan de andere gewesten. Maar aangezien

Het grafmonument van Jacob van Heemskerck in de Oude Kerk te Amsterdam. Anonieme prent, 1607-1699.
Rijksmuseum, Amsterdam.

Holland veruit de grootste inbreng had in het discours over de Nederlandse identiteit – hier waren ook de meeste uitgevers, kunstenaars, schrijvers, kapitaalkrachtige kunstminnaars en pamfletlezers te vinden – groeide de zeeheldencultuur geleidelijk uit tot een cruciale component van Nederlanderschap. Na de verdwijning van de krachtige slagvloot na de Vrede van Utrecht in 1713 boette deze cultuur niets aan importantie in. Het enige grote verschil was dat men het nu moest doen met de gecanoniseerde weergave van het heldendom van vorige generaties. De ideologische potentie van deze collectieve herinnering bleek bijvoorbeeld wel na de Slag op de Doggersbank van 1781. Jubelend om de behaalde "overwinning" en hopend op een soort nationale *revival* vergeleken gretige schrijvers en graveurs Zoutman en Van Kinsbergen met

026711 Mars et Historia 4.indd 8 06-12-18 14:50

Allegorie op de "overwinning" in de Slag op de Doggersbank van 1781. De Nederlandse matroos bedreigt de Britse hond die de omheining van de Nederlandse tuin heeft beschadigd. Prent door Herman Vinkeles, 1781-1790.
Rijksmuseum, Amsterdam.

Maarten Tromp en met de grote De Ruyter. Van zijn kant haastte stadhouder Willem V zich de nieuwe helden met eerbewijzen te overstelpen, om zichzelf op deze manier indirect te manifesteren als de ultieme arbiter van het Nederlanderschap.

Dat Cornelis Schrijver, Jean Thomas la Fargue en Mentet Haykes zich 25 jaar eerder ook al zo hadden ingespannen om het verleden en de toekomst van de Staatse vloot te duiden, hield verband met de centrale plaats die de Staatse vloot innam in de Nederlandse identiteit. Als marineman in hart en nieren, en connaisseur van het vaderlandse pantheon, geloofde Schrijver dat de wederopstanding van de marine de Republiek nieuwe voorspoed en glorie zou brengen. Van Haykes valt niet te achterhalen wat hem motiveerde, hoewel duidelijk is dat de gouden zeventiende eeuw ook zijn referentiekader vormde. La Fargue, die boven op tal van gevoelige kwesties dook en menig polemisch robbertje uitvocht, was het wellicht hoofdzakelijk te doen om brood op de plank. Wetend welke plaats de vloot innam binnen het concept van Nederlanderschap vermoedde hij dat er met het relletje met Schrijver wat geld te verdienen viel.

Literatuur

- Bartstra, J.S., *Vlootherstel en legeraugmentatie, 1770-1780* (Assen 1952).
- Bruijn, J.R., 'Cornelis Schrijver (1687-1768)', in: Akveld, L.M., Ph.M. Bosscher, J.R. Bruijn en F.C. van Oosten (red.), *Vier eeuwen varen. Kapiteins, kapers, kooplieden en geleerden* (Bussum 1973), 161-175.
- Bruijn, J.R., *Varend verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1998).
- Jensen, L., *Celebrating peace. The emergence of Dutch identity, 1648-1815* (Nijmegen 2017).
- Jensen, L. (red.), *The roots of nationalism. National identity formation in early modern Europe, 1600-1815* (Amsterdam 2016).
- Onnekink, D.M. en G.A. Rommelse, *The Dutch in the early modern world. A history of a globalizing power* (Cambridge, te verschijnen in 2019).
- Pollmann, J.S., 'No Man's Land. Reinventing Netherlandish identities, 1585-1621', in: R. Stein en J.S. Pollmann (red.), *Networks, regions and nations. Shaping identities in the Low Countries, 1300-1650* (Leiden en Boston 2010) 241-261.
- G. Rommelse, 'In the shadow of a glorious past. Dutch naval officers in the eighteenth century', in: Hammar, A., J. Seerup and E. Wilson (eds.), *Eighteenth-century naval officers: an international perspective* (Londen, te verschijnen in 2019).
- Rommelse, G., 'National flags as essential elements of Dutch naval ideology, 1600-1800', in: Davies, J.D., A. James en G. Rommelse (red.), *Ideologies of Western naval power, c. 1500-1815* (Abingdon, te verschijnen in 2019).
- Steen, J. van der, *Memory wars in the Low Countries, 1566- 1700* (Leiden en Boston 2015).

026711 Mars et Historia 4.indd 9 06-12-18 14:50

Hendrick Vroom's zeegezichten en de Nederlandse identiteit

Wessel Jasper & Joris Kingmans

Nationalisme, zo vinden de meeste historici, stamt uit de negentiende eeuw, toen centrale overheden in West-Europa ertoe overgingen nationale identiteiten te cultiveren om daarmee de bevolking in het eigen territorium te winnen voor politieke doeleinden. Veel zogenoemde modernisten beklemtonen het moderne karakter van nationalisme en bagatelliseren het belang en de zeggingskracht van oudere noties van vaderland en patriottisme. Een groeiend aantal vroegmodernisten verzet zich echter tegen dit rigide onderscheid; zij trachten niet zozeer de chronologische afbakening van het concept nationalisme op te rekken, maar benadrukken vooral de continuïteit tussen middeleeuwse en vroegmoderne ideeën over patria, vaderland en vaderlandsliefde aan de ene kant, en de actieve identiteitspolitiek van de negentiende-eeuwse staat aan de andere kant. In dit artikel willen wij vooral deze continuïteit onderstrepen. Dat doen wij door te laten zien hoe oorlogvoering al tijdens de Nederlandse Opstand bijdroeg aan het ontstaan van een Nederlandse identiteit. In de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was er behoefte aan een zogenoemd *grand narrative*, een politiek verhaal dat de inwoners van de nieuwe staat aan elkaar bond. In dit narratief stonden collectief leed, strijd tegen de meedogenloze Spaanse tirannie en heroïsche zelfopoffering centraal. Maritieme oorlogvoering, zo zal blijken, was een cruciale katalysator achter dit 'Nederlanderschap'. Aan de hand van het werk van de belangrijke kunstenaar Hendrick Cornelisz. Vroom laten wij zien dat schilderijen verhalen konden vertellen waar "de Nederlander" zich mee verbonden kon voelen en zo in belangrijke mate de zeggingskracht van het concept "Nederlanderschap" versterkten. Vroom, zo laten wij zien, voegde het maritieme element toe als dimensie van Nederlanderschap.

Hendrick Cornelisz. Vroom. Ets door Simon Frisius, 1610. Rijksmuseum Amsterdam.

De kunstenaar

Hendrick Cornelisz. Vroom werd geboren in Haarlem, in het jaar van de Beeldenstorm (1566). Zijn vader was landschapschilder en beeldhouwer, zijn oom architect. Kunst en creatie zaten dus in Vrooms bloed. Zijn wieg stond in de Habsburgse Nederlanden en hij was een onderdaan van Filips II. Hij was nog maar een jonge knul toen het leger van de hertog van Alva zijn stad Haarlem begon te belegeren. Wellicht heeft hij Kenau Simonsdochter Hasselaer nog zien lopen of ving hij ergens nieuws op over de door de geuzen verloren Slag op het Haarlemmermeer van mei 1573. Duidelijk is dat Vroom opgroeide in een roerige tijd, te midden van conflict en strijd. Misschien is daardoor wel zijn interesse en inzicht in het Nederlanderschap ontstaan. In ieder geval heeft hij later nog de Slag op het Haarlemmermeer geschilderd. Vroom raakte geïnteresseerd in scheepvaart en nam al op jonge

026711 Mars et Historia 4.indd 10 06-12-18 14:50

Gevecht tussen Hollandse en Spaanse schepen op het Haarlemmermeer op 26 mei 1573. Olieverf op doek, circa 1621. Rijksmuseum, Amsterdam.

leeftijd dienst op een schip dat naar Zuid-Spanje voer. Hierna trok hij naar Rome, waar hij les kreeg van de landschapsschilder Paul Bril. Hij keerde terug naar de Republiek, maar ging al gauw weer op pad naar Spanje. Tijdens deze reis verging het schip waarop hij zich bevond. Vroom overleefde de ramp ternauwernood. Later produceerde hij een schilderij waarin zijn schipbreuk te zien was. Voor dit stuk was veel belangstelling en dus kreeg hij na dit succes veel nieuwe opdrachten. Hierdoor ontwikkelde hij zich tot de eerste Nederlandse zeeschilder, een specialist op het gebied van maritieme stukken. Zo werkte hij met de Antwerpse wever François Spierincx voor de Staten van Zeeland aan een serie wandtapijten die de Engelse overwinning op de Spaanse Armada in 1588 verbeeldden. Engeland was als een beschermheer voor de jonge Republiek en dus bestond er veel belangstelling voor de tapijten. Vroom versterkte er zijn reputatie danig mee. Aan het begin van de zeventiende eeuw groeide de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in rap tempo uit tot het meest vooraanstaande handelsland van Europa en de grootste vrachtvaarder ter wereld. De VOC en WIC bouwden een aanzienlijk koloniaal rijk op. Door deze handelsstromen te belasten en om al deze handelsbelangen te verdedigen, bouwde de Republiek een sterke oorlogsvloot op. Deze zeemacht boekte successen tegen Spaanse en Portugese vloten, en vergrootten zo de overlevingskansen van de Zeven Provinciën. Door het grote belang van de maritieme economie en de importantie van de strijd ter zee groeide het zeegezicht als kunstgenre. Veel mensen stelden belang in de scheepvaart of associeerden zichzelf ermee. Ook was men ronduit trots op de over zee gehaalde welvaart en op de Nederlandse vlootkracht. Mensen kochten graag zeegezichten om hun huis mee te verfraaien en om bezoekers hun belangstelling voor het maritieme te tonen. En ook overheden begonnen graag in Nederlandse zeegezichten te investeren, omdat hier nu eenmaal politiek kapitaal in school.

De schilderijen

De Slag op het Haarlemmermeer, 1621

Dit doek is geschilderd in opdracht van het stadsbestuur van de stad Haarlem. Het doek was een eerbetoon aan de dappere geuzen die tevergeefs hadden geprobeerd Alva te dwingen het beleg op te geven. Waarom koos het Haarlemse stadsbestuur er voor de schilder te

026711 Mars et Historia 4.indd 11 06-12-18 14:50

betalen voor het verbeelden van een pijnlijke nederlaag? De stad was immers ingenomen en het garnizoen was vervolgens geëxecuteerd. Het antwoord op deze vraag schuilt in het feit dat collectief lijden een belangrijke plaats was gaan innemen in het Nederlanderschap. Net als de inwoners van Leiden, Zutphen, Naarden en Oudewater waren de Haarlemmers bereid geweest leven en eigendommen te geven voor de vrijheid. Haarlem, zo vertelde het schilderij, was daarmee een trotse Nederlandse stad, een stad die het verdiende gehoord en gerespecteerd te worden. En misschien wel meer nog dan andere Hollandse steden, aangezien Haarlem al vroeg in de Opstand moest bloeden onder het Spaanse zwaard. De hoge horizon op het schilderij gaf Vroom veel ruimte om de zeeslag weer te geven, maar toch kreeg Haarlem veel aandacht met de karakteristieke kerk en toren. Dat er een gevecht plaatsvond, werd duidelijk door rook en vuur in Haarlem. Centraal in het schilderij staat de slag, met aan de linkerkant de geuzenvloot onder leiding van Brand en rechts de Spaanse vloot onder De Bossu. Vroom heeft niet veel schepen geschilderd. Tijdens de slag waren er meer aanwezig, maar hij legde de nadruk op de confrontatie tussen de twee vloten om de strijd voor Haarlem. De geuzen verloren de slag, maar dit toont het schilderij niet. Wel benadrukt het de Nederlandse moed. Het is dan ook verleidelijk te concluderen dat het stuk de Nederlandse strijdlust weer moest opwekken, omdat het Twaalfjarig Bestand afliep in dat jaar. De Nederlander moest herinnerd worden aan de ware identiteit en de bereidwilligheid van de eerdere generatie om het vaderland te verdedigen.

Hollandse driemaster in de Sont, 1614

Dit schilderij van Hendrik Cornelisz. Vroom toont trots de nieuwe economische verhoudingen van het begin van de zeventiende eeuw. De grote Amsterdamse driemaster samen met het kleine Hollandse bootje rechts laat de overmacht van de Hollandse schepen zien in de Sont. Van de 5.479 schepen die in 1614 door deze zeestraat voeren, waren er maar liefst 3.820 uit de Republiek. Dit schilderij laat met name de Nederlandse commerciële dominantie zien, wat een Nederlander natuurlijk een zelfvoldaan gevoel zou geven. Interessant is dat het Amsterdamse schip veruit het grootste is. De stad zou hiermee kunnen tonen hoeveel zij wel niet bijdroeg aan de welvaart en daarmee ook de fiscale middelen van de Republiek. Amsterdam was van oudsher kwetsbaar voor kritiek, omdat zij zich verhoudingsgewijs laat had aangesloten bij de Opstand. Door dit schilderij, evenals andere, lieten Amsterdammers zien dat hun stad fors bijdroeg aan de Nederlandse zaak. Hierbij moet overigens wel worden opgemerkt dat niet bekend is wie de opdrachtgever van dit schilderij was.

Kenau Simonsdochter Hasselaer leidt een groep gewapende vrouwen door de stadspoort naar de wallen waar tegen de Spanjaarden gevochten wordt, 1573. Historieprent, 1809-1822. Rijksmuseum, Amsterdam.

Handelsschepen zeilen richting Azië, 1614

Dit tweede schilderij geeft de invloed van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) in het werk van Vroom weer. De vlaggen die op de schepen pronken, laten zien dat er nu overal ter wereld vreedzaam gehandeld kon worden. De tulbanden en parasols tonen dat de Nederlandse commercie zich inmiddels uitstrekt over de hele wereld. Het Nederlandse schip vuurt een saluutschot af. Het schilderij beeldt hiermee uit dat de economie van de Republiek bloeide en de welvaart daarmee grote hoogte bereikte. Het tonen van de Nederlandse vlag op de zeeën van de wereld wekt bij de kijker een gevoel van trots op. De vlaggen geven natuurlijk een fysieke werkelijkheid weer – schepen voerden nu eenmaal vlaggen – maar Vroom zal zich terdege bewust zijn geweest van de patriottistische zeggingskracht van dit beeld. Dit schilderij zou gekocht kunnen zijn door een tegenstander van de oorlog. Door middel van dit schilderij zou deze welvarende koper niet alleen zijn rijkdom kunnen tonen, maar ook de politieke mening dat de Republiek garen zou spinnen bij permanente vrede. Vroom verdiende zijn inkomen dus aan het verbeelden van de oorlog én vrede.

Noord-Nederlandse schepen rammen Spaanse galeien, 1617

Dit schilderij is zonder meer het meest iconische werk van Vroom, en het belangrijkste voor dit artikel. Hij schilderde het samen met zijn zoon Cornelis. We zien hier een Nederlands schip dat Spaanse galeien ramt en doet zinken. Het is gebaseerd op een confrontatie bij Sluis in oktober 1602. Net als het vorige, moet het worden begrepen in de context van het Twaalfjarig Bestand. Deze wapenstilstand liep inmiddels op zijn einde toen Vroom in 1617 deze navale confrontatie

026711 Mars et Historia 4.indd 12 06-12-18 14:50

Handelsschepen opereren in Aziatische wateren. Olieverf op doek, 1614.
National Maritime Museum, Londen.

Hollandse Driemaster in de Sont. Olieverf op doek, 1614.
Wikipedia.org/Staatliche Museen zu Berlin.

bij Sluis vereeuwigde. De strekking was duidelijk: de Nederlander moest nadrukkelijk herinnerd worden aan de strijd met Spanje om vervolgens de wapens weer ijverig ter hand te nemen. Het is niet zeker wie de opdrachtgever was, maar het ligt voor de hand dat dit de Staten-Generaal, een stadsbestuur of een van de admiraliteitscolleges was. Het schilderij vormde immers een niet gering politiek kapitaal. Dit blijkt wel uit het ontwerp. We zien een Nederlands schip dat de Prinsenvlag, de Hollandse vlag en de Staatse vlag voert, een eerste Spaanse gallei onder water duwen en de kijker weet dat het andere Spaanse schip daarna het zelfde lot zal ondergaan. Het tweede Spaanse schip verweert zich nog met een kanonschot, maar de centrale positie van het Hollandse schip en zijn veel hogere positie ten opzichte van de horizon maakt de rollen duidelijk. Wat verder opvalt is de grootte en de kleur van de vlaggen. Het Spaanse gallei voert een onbeduidende, fletse vlag, terwijl het Hollandse schip fier zijn kleuren draagt. De Nederlander is de dominante, masculiene kracht, terwijl de Spanjaard de passieve slachtofferrol krijgt opgedrongen. Het schilderij was ongetwijfeld ontworpen in samenspraak met de opdrachtgever, maar het is duidelijk dat Vroom heel goed wist dat er met het verbeelden van Nederlanderschap goed geld te verdienen viel en dat dit nog het beste kon door de vrijheidsstrijd tegen Spanje te dramatiseren.

Nederlanderschap

Het samenbrengen van klassen en bevolkingsgroepen door de staat voor politieke doeleinden is sinds de negentiende eeuw niet meer dan normaal. Vandaag de dag is er voortdurend discussie over Nederlanderschap, en ook de overheid speelt nog altijd een nadrukkelijke rol in het invullen van dit concept. Denk bijvoorbeeld aan de schoolvakken Geschiedenis en Maatschappijleer, die beide door een door de overheid vastgelegd curriculum worden gekenmerkt. Wat vaak vergeten wordt, is dat er tijdens de Opstand al een nationale identiteit in de Noordelijke Nederlanden ontstond. Prins Willem van Oranje stond zich er ooit op voor de vaderlandse zaak te dienen door te vechten voor de Nederlanders. Wie de tekst van het Wilhelmus leest, ziet dit duidelijk. Het idee van een gedeeld vaderland kreeg verder vorm tijdens de oorlogsjaren met de hertog van Alva als tegenstander. Het lijden van Haarlem, Zutphen en Naarden, en de heroïek van de Alkmaarders en Leidenaren werden bestanddelen van de Nederlander. Inmiddels werd het idee van Nederlanderschap niet alleen meer van bovenaf gecreëerd door naar legitimiteit zoekende overheden, maar kreeg het ook vorm in andere lagen van de maatschappij. Schilders, juristen, geschiedschrijvers, graveurs, pamflettenschrijvers en dichters begrepen dat de inwoners van de nieuwe staat behoefte hadden aan politiek-culturele duiding en herkenden hierin een goede boterham. Hendrick Cornelisz. Vroom was onderdeel van deze ontwikkeling. Zijn schilderijen kwamen te hangen in stadshuizen en admiraliteitsgebouwen, en werden daar aanschouwd door de vele bezoekers.

Vroom moet een haarscherp instinct hebben gehad voor het scheppen van politiek kapitaal. Hij zal begrepen hebben dat zijn clientèle van overheidsinstanties op zoek was naar politieke legitimiteit en bestaansrecht binnen de nieuwe Republiek. Hierbij hoorde een aanspraak op het Nederlanderschap, bijvoorbeeld in de vorm van de wanhopige strijd tegen Alva of van rijke belastinginkomsten door economische bloei. Haarlem trachtte zich te profileren met Vrooms schilderijen, en

026711 Mars et Historia 4.indd 13 06-12-18 14:50

Noord-Nederlandse schepen rammen Spaanse galeien. Olieverf op doek, 1617.
Rijksmuseum, Amsterdam.

datzelfde gold wellicht voor de stad Amsterdam. We weten niet van elk schilderij wie de opdrachtgever was. Vroom, zo weten we, kon rekenen op zijn conceptualisering van Nederlanderschap. Hij was gevraagd door de Admiraliteit van Amsterdam om een schilderij van de Slag bij Gibraltar van 1607 te maken, maar zijn prijs was de heren bestuurders te gortig, zodat zij een ander kozen voor de opdracht.

Zeestukken van getalenteerde kunstenaars zoals Vroom droegen in sterke mate bij aan het ontstaan van een Noord-Nederlandse collectieve identiteit. De schilderijen hingen in semipublieke gebouwen, maar goedkopere gravures van dezelfde afbeelding kwamen in grote aantallen bij de lagere klassen terecht. We zien op deze afbeeldingen Nederlandse schepen buitenlandse vijanden domineren, de Nederlandse maritieme economie beschermen en met trots de Nederlandse vlaggen voeren. Vroom, als grondlegger van het genre in de Republiek, leverde dus een cruciale bijdrage aan het ontstaan van de Nederlandse identiteit. Hij voegde er de maritieme dimensie aan toe.

Literatuur

- J. Giltaij en J. Kelch, *Lof der zeevaart. De Hollandse zeeschilders van de 17e eeuw* (Rotterdam 1996).
- G.S. Keyes, *Mirror of empire. Dutch marine art of the seventeenth century* (Cambridge 1990).
- W. Kloek en J.P. Sigmond, *Zeeslagen en zeehelden in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2007).
- M. Russell, *Visions of the Sea. Hendrick C. Vroom and the origins of Dutch Marine Painting* (Leiden 1983).

026711 Mars et Historia 4.indd 14 06-12-18 14:50

De illusie van Sannaspos

Een belangrijke episode uit de Tweede Boerenoorlog (1899-1902)

Dr. Kees Schulten

De Boerenoorlog (1899-1902) tussen de republieken Transvaal en Oranje-Vrijstaat aan de ene kant en Groot-Brittannië aan de andere kant bestond uit twee gedeelten: de conventionele oorlog (1899-1900) en de guerrilla-oorlog (1900-1902). De Vrede van Vereeniging, gesloten op 31 mei 1902, maakte een einde aan de oorlog.[1] In de fase van de conventionele oorlogvoering leden de Britten enkele nederlagen die de wereld schokten. Dat waren de veldslagen bij Stormberg (10 december 1899), Magersfontein (12 december 1899) en Colenso (15 december 1899).
Aanvankelijk waren de Boeren sterk genoeg om de strijd met de beter georganiseerde Britten aan te gaan. Toen dezen in aantal veel sterker dan de Boeren geworden waren, keerde het tij in het voordeel van de Britten. Door het groeiende Britse numerieke overwicht, werden de Boeren in de tweede helft van maart 1900 gedwongen hun oorlogvoering af te stemmen op hun militaire mogelijkheden. Geen veldslagen meer, maar het uitvoeren van kleine acties! Het gevecht bij Sannaspos op 31 maart 1900 is daarvan het eerste voorbeeld. Sannaspos lag op de weg van Thaba'Nchu naar Bloemfontein. In Thaba'Nchu was een Brits detachement van 1.900 man gelegerd. Bij Sannaspos bevonden zich, gelegen aan de Modderrivier, de Waterwerken met een pompstation voor de drinkwatervoorziening van Bloemfontein. Zij werden door 200 Britten beveiligd. 'Deze Waterwerken', aldus L. Penning, 'bestaan uit krachtige pompen, die het water uit de rivier naar den top van den Boesmanskop voeren, ongeveer halverwege de stad, van waar het water afvloeit naar de lager gelegen stad. De Waterwerken kunnen dagelijks meer dan een millioen liter water leveren, en zijn door een buizenstelsel, dat bijna een millioen gulden heeft gekost en 54 kilometer lang is, met de stad verbonden.'[2]

De oorlogssituatie in maart 1900

De Britse opperbevelhebber in Zuid-Afrika, veldmaarschalk lord Frederick Sleigh Roberts, had het plan om vanuit de Kaapkolonie op te rukken naar Bloemfontein en Pretoria. Waren deze hoofdsteden van de vijandige republieken Oranje-Vrijstaat en Transvaal in zijn handen, dan was de oorlog door hem gewonnen. Zijn opmars, begonnen op 11 februari 1900, liep eerst naar Kimberley dat door de Boeren sinds 14 oktober 1899 werd belegerd. Op 15 februari 1900 werd de stad ontzet. Op 18 februari kwamen zijn troepen bij Paardeberg in gevecht met Piet Cronjé. Deze werd gedwongen zich met zijn Kommando's op 28 februari over te geven. De Britten maakten toen 4.000 krijgsgevangenen. Hierna volgden Britse overwinningen bij Poplar Grove (7 maart) en Driefontein (10 maart). Inmiddels had luitenant-generaal Redvers Buller in Natal op 28 februari het belegerde Ladysmith ontzet.
De Britse opperbevelhebber Roberts kon tevreden zijn toen hij op 13 maart Bloemfontein, de hoofdstad van Oranje-Vrijstaat, had ingenomen. Daardoor was de regering van Oranje-Vrijstaat gedwongen naar Kroonstad uit te wijken (de afstand Bloemfontein-Kroonstad is 210 kilometer). De troepenmacht van Roberts was inmiddels aanzienlijk versterkt, zodat de sprong naar Pretoria, de hoofdstad van Transvaal, gemaakt kon worden. Tenminste, wanneer zijn troepen uitgerust en bevoorraad waren. Zij waren uitgeput door hun opmars naar Bloemfontein en bovendien getroffen door een uitbraak van buiktyfus. Op 3 mei hervatte Roberts zijn opmars naar Pretoria.
Voor de Boeren was het duidelijk dat de Britten aan de winnende hand waren. Door de nederlagen was hun vertrouwen in een goede afloop tot het nulpunt gezakt. Paul Kruger, president van Transvaal, en Marthinus Steyn, president van Oranje-Vrijstaat, namen toen

[1] Over deze oorlog zie Martin Bossenbroek, *De Boerenoorlog* (Amsterdam 2017)
[2] L. Penning, *De oorlog in Zuid-Afrika*, II (Rotterdam 1901) 669.

026711 Mars et Historia 4.indd 15 06-12-18 14:50

het initiatief voor onderhandelingen met de Britten. Zij stuurden op 5 maart een telegram hierover aan de Britse premier lord Salisbury. Uitgangspunt was de onafhankelijkheid van Transvaal en Oranje-Vrijstaat. Het antwoord op 12 maart hielp hen uit de droom. Wel onderhandelingen, maar het behoud van de onafhankelijkheid van beide republieken was voor Londen onbespreekbaar! Hun hoop bleef gevestigd op buitenlandse interventie. Daarom stuurden zij drie afgevaardigden naar Europa om daar steun te vinden voor hun strijd om het voortbestaan van beide republieken. Het bleek een "mission impossible" te zijn.

De krijgsraad van 17 maart

De presidenten Kruger en Steyn begrepen dat de strijd op een andere wijze gevoerd moest worden om de vijanden te kunnen weerstaan. Om dat te bereiken stond een nieuwe tactiek op de agenda van de krijgsraad die op 17 maart werd gehouden in Kroonstad. Groot pleitbezorger van deze tactiek was hoofdkommandant Christiaan de Wet, bevelhebber van de Vrijstaatse Kommando's.
De bijeenkomst werd bijgewoond door de Noorse militaire attaché kapitein Julius Allum.[3] Deze keek zijn ogen uit. Geen generaals in schitterende uniformen, maar mannen in burgerkleding, met breed gerande hoeden, zonder rangonderscheidingstekens, die vrijuit voor hun mening uit kwamen. 'Gisteren', aldus Allum, 'heb ik een grote krijgsraad, geleid door de presidenten Steyn en Kruger bijgewoond. Ongeveer 40 Boerenaanvoerders, onder wie Joubert, De Wet, De la Rey, Cilliers, Botha, Villebois en anderen waren aanwezig. Voor ons, gewend aan uniformen, was het een wonderlijke bijeenkomst van oorlogvoerende Boeren. Niemand had een uniform aan, nauwelijks een wit overhemd. Allen voerden goed het woord. Vlot en duidelijk brachten zij hun mening naar voren. Verschillenden van hen waren van nature bekwame legeraanvoerders en wisten precies wat de sterke en zwakke punten van het Boerenleger waren.'[4]
De andere militaire attachés die het krijgsberaad volgden, waren de Franse militaire attachés commandant Marie-Georges Demange en luitenant Roger Raoul-Duval, de Amerikaanse attaché Carl Reichmann en de Nederlandse militaire attachés eerste luitenant Carolus Johannes Asselbergs en eerste luitenant Matthijs Jan Nix.[5]

Piet J. Joubert (1831-1900). Commandant-generaal van de Zuid-Afrikaanse Republiek. Schilderij van Thérèse Schwartze, 1890.
Rijksmuseum, Amsterdam.

Asselbergs en Nix waren samen met kapitein Johan Hendrik Ram en eerste luitenant Lodewijk W.J.K. Thomson naar Zuid-Afrika gestuurd als waarnemers met de opdracht te onderzoeken welke lessen uit de oorlogvoering getrokken konden worden. Eigenlijk zouden twee van hen naar het Britse leger gaan en twee naar de legers van de Boeren. De Britten wilden echter geen Nederlandse pottenkijkers, zodat ze alle vier naar de Boeren gingen. Thomson was dus niet van de partij. Bij Poplar Grove was hij samen met de Russische attaché Vasily Romeiko-Gurko op 7 maart 1900 door de Britten aangehouden. Toen de Boeren zich terugtrokken, werd de wagen met hun persoonlijke bezittingen en papieren door een Britse granaat zo beschadigd dat verder rijden onmogelijk was.[6] Zij bleven toen bij die wagen, omdat zij niet wilden dat de Britten zich ervan meester maakten.[7] Ook Ram was afwezig op

[3] Na het uitbreken van de oorlog stuurden een aantal landen militaire attachés als waarnemers naar Zuid-Afrika.
[4] Cornelis de Jong, *Skandinawiërs in die Tweede Anglo-Boere-oorlog*, II Amsterdam 1984) 75. In werkelijkheid waren er minder Boerenleiders aanwezig dan Allum vermeldt.
[5] De Jongh, II, 74
[6] Carver, Field Marshal Lord, *The Boer War* (Londen 2000) 130.
[7] Losgelaten door de Britten bereikten zij later via Kaapstad en Lourenço Marques weer Transvaal.

026711 Mars et Historia 4.indd 16 06-12-18 14:50

De militaire attachés bij de Boeren. Van links naar rechts kapitein Reichmann (Verenigde Staten), eerste luitenant L.W.J.K. Thomson (Nederland), luitenant-kolonel Romeiko-Gurko (Rusland), kapitein Julius Allum (Noorwegen). Zittend op de grond: Percy Fischer, verbindingsofficier tussen de attachés en de Boeren, naast hem de Franse militaire attachés kapitein Marie-George Demange en luitenant Roger Raoul-Duval.
Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

Zuid-Afrikaans politicus en Boerengeneraal Christiaan de Wet (1854-1922) omstreeks 1900.
Wikimedia commons/Reinhold Thiele.

de vergadering. Hij had dysenterie opgelopen en lag ziek in Pretoria.
Voor de deelnemers aan de krijgsraad was het duidelijk dat voortzetting van de conventionele strijdwijze niet tot succes zou leiden. Deze bestond uit het innemen van een voorbereide verdedigingsstelling, het zo mogelijk afslaan van een vijandelijke aanval en wanneer dit niet lukte het maken van een terugtrekkende beweging. De Britten hadden inmiddels hierop het juiste antwoord gevonden. Zij vielen aan op de traditionele manier met een artilleriebeschieting en vervolgens met het oprukken van de infanterie. Tegelijkertijd voerden zij dan met de cavalerie een omtrekkende beweging uit om de Boeren ook van achteren aan te vallen. En zo rolden zij de ene na de andere stelling op dankzij hun numerieke overwicht en goede organisatie. Besloten werd tot een offensieve tactiek met kleinschalige acties zoals het overvallen van geïsoleerde posten en konvooien en het verbreken van de spoorweglijnen en de telegrafieverbindingen van de Britten. Deze acties moesten worden uitgevoerd met kleine mobiele groepen. Hierbij mochten geen ossewagens en karren[8] meer worden meegevoerd. Door deze tactiek, zo werd gedacht, moest het mogelijk zijn de Britse opmars te vertragen en onderhandelingen af te dwingen. Bovendien zouden successen het eigen moreel verhogen en buitenlandse mogendheden er alsnog toe brengen druk op Groot-Brittannië uit te oefenen de oorlog te beëindigen. Een eerste stap om zijn troepen beter te motiveren had De Wet al gezet door aan zijn Kommando's op 13 maart tien dagen verlof te geven om weer op verhaal te komen. De andere Boerengeneraals zagen daar niets in. De Wet werd echter niet beschaamd in zijn verwachtingen. Tien dagen later meldde het merendeel van zijn medestrijders zich vol goede moed op de aangegeven plaats Brandfort.

Christiaan de Wet in actie

Bij Brandfort, 50 kilometer ten noorden van Bloemfontein, bracht Christiaan de Wet ruim 4.000 Boeren bijeen. Op 27 maart hoorde de Nederlandse militaire attaché Asselbergs wat zijn plannen waren. 'Blijkens berichten', zo liet De Wet weten, 'bevindt zich een Engelsch detachement te Thaba'Nchu, dat kleine

[8] Om een ossewagen met een lading van 2.000 kilo te trekken waren maximaal 20 ossen nodig, voor een kar met een lading van 1.000 kilo waren het er 12. De ossen konden door muildieren worden vervangen.

026711 Mars et Historia 4.indd 17 06-12-18 14:50

Heliografisten en een veldkanon van de Boeren.
De heliograaf was een optisch verbindingsmiddel waarmee geseind kon worden.
NIMH.

afdeelingen, onder andere ook tot bescherming van de Bloemfonteinsche waterwerken, heeft uitgezonden. 't Is nu mijn plan twee Kommando's uit te zenden, één naar den verbindingsweg Thaba'Nchu-Bloemfontein om de in het Oosten aanwezige vijandelijke afdeelingen van laatst genoemde plaats af te snijden en één in de richting van Bloemfontein om eventueel van daar uitrukkende versterkingen aan te vallen, zoodat de Kommando's in de richting Thaba'Nchu de handen vrij hebben om met den vijand af te rekenen.'[9]
Vandaar stuurde De Wet 2.300 man onder bevel van Tobias Smuts richting Bloemfontein. Bij Karree, 10 kilometer ten zuiden van Brandfort, kwam Smuts op 29 maart in gevecht met de Britten. Verder gaan was voor hem niet mogelijk, zodat hij terugkeerde naar Brandfort.
De Wet was op 28 maart vertrokken richting Winwood dat ten noordoosten van Brandfort lag. Zijn eenheid bestond uit 1.500 man, vijf Kruppkanonnen van 7,5 cm, een snelvuurkanon van 3,7 cm. (Krupp) en een Maxim-Nordenfeld van 3,7 cm. Tot de uitrusting behoorde ook een heliograaf met voertuig.[10]
Met hem mee gingen de militaire attachés Demange, Duval, Allum, Reichmann en de Nederlanders Asselbergs en Nix. Hun aanwezigheid wijst erop dat De Wet iets belangrijks in petto had. De Vrijstater vertelde aan niemand wat precies zijn plan was, want hij was bang dat de plaatselijke bevolking de vijand hiervan op de hoogte zou brengen. Dit verklaart waarom hij eerst de richting van Winburg insloeg om zo de Britten op een dwaalspoor te brengen. Vervolgens boog hij af naar het zuiden en ging naar de weg die liep van Thaba'Nchu via Sannaspos naar Bloemfontein.
Reeds in het begin van de tocht kreeg De Wet met een probleem te maken dat kenmerkend was voor de discipline bij de Boeren.
Toen commandant Stephanus Gerhardus Vilonel zich met zijn Kommando's bij De Wet voegde, was deze onaangenaam verrast. Vilionel had namelijk zo'n 30 wagens bij zich, hetgeen tegen de op 17 maart gemaakte afspraak was.[11] De Wet verbood de wagens mee te voeren, maar Vilonel hield voet bij stuk: de wagens moesten mee! Dat was voor De Wet reden genoeg om de eigenzinnige Vilonel van het commando te ontheffen.

Generaal Broadwood in Thaba'Nchu

Het contingent Britse troepen in Thaba'Nchu stond onder bevel van brigade-generaal generaal Robert G. Broadwood en had, zoals hierboven vermeld, een sterkte van 1.900 man. Het vormde, althans in de ogen van Steyn en De Wet, een bedreiging voor het noordoostelijk deel van Oranje-Vrijstaat, zeker wanneer Roberts vanuit Bloemfontein daar naartoe zou gaan. Inmiddels was de militaire sterkte van Oranje-Vrijstaat bij Ladybrand dat oostelijk van Thaba'Nchu lag, aanzienlijk toegenomen. Dat kwam door de verplaatsing van de Kommando's van J.H. Olivier, F.A. Grobler en H.R. Lemmer vanuit het noorden van de Kaapkolonie naar Ladybrand.
Zij waren in 1899 het noorden van de Kaapkolonie binnengevallen waar Olivier bij Stormberg op 10 december 1899 de Britten een vernietigende nederlaag had toegebracht. Na de slag waren de Boeren in die regio gebleven. Zij kwamen in de problemen toen Roberts van Kaapstad oprukte naar Kimberley en Bloemfontein. Het gevaar was toen dat zij van de hoofdmacht van Oranje-Vrijstaat zouden worden afgesneden en vervolgens uitgeschakeld. Toen Piet Cronjé zich bij Paardeberg had overgegeven, gaf Steyn op 11 maart aan Olivier, Grobler en Lemmer de opdracht met hun Kommando's Noord-Kaapland en het zuidoostelijk gedeelte van de Oranje-Vrijstaat te ontruimen en om naar Ladybrand te gaan.[12] Dan was het mogelijk zich weer te verenigen met de andere Vrijstaatse troepen. 'En nu begon', schreef

[9] C.J. Asselbergs, 'Het gevecht bij Sannas-Post', *De Militaire Gids. Orgaan voor Weermacht en Natie* (1904) 59.
[10] Asselbergs, 59. Een heliograaf was een seinapparaat voorzien van spiegels waarmee door het zonlicht signalen afgegeven konden worden.
[11] A.M. Grundlich, *Die Hendsoppers and Joiners* (Pretoria-Kaapstad 1983) 251.
[12] H. Breytenbach, *Die Geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902*, V (Pretoria 1983) 153.

026711 Mars et Historia 4.indd 18 06-12-18 14:50

Ossen trekken een Creusot-kanon over de Kliprivier in Zuid-Afrika. Een ossewagen, getrokken door 16 tot 18 ossen, kon een vracht van 4.000 kilo vervoeren. 1899-1900.
Rijksmuseum, Amsterdam.

Penning,'de schitterende terugtocht, die een eenige bladzijde zal beslaan in dezen oorlog. De verkenners zwermden dag en nacht als bijen om den wagentrein heen, die door 1.000 Kaffers werd geleid, en bestond uit 750 wagens, waarvan elke wagen was bespannen met acht juk ossen. Deze enorme tros, waarbij zich 10 kanonnen bevonden, vervoerde de bagage, de proviand, de ammunitie en de tenten van 6.000 Boeren, en besloeg een lengte van acht uren gaans.' [13] Het kostte drie weken om de circa 200 kilometer naar Ladybrand af te leggen. Daar aangekomen kreeg Olivier de opdracht naar Thaba'Nchu te gaan om daar de Britten aan te vallen.
Brigade-generaal Broadwood wist dat er ten noorden van hem vijandelijke troepen waren en dat het oostelijk van hem ook niet pluis was. Daarom leek het hem raadzaam zijn eenheid naar Sannaspos te verplaatsen. Daar bevond zich al, zoals hierboven vermeld, een detachement van 200 Britten. Bovendien was Sannaspos niet al te ver verwijderd van Bloemfontein, waar de hoofdmacht van Roberts lag. Hij had alle tijd om naar Sannaspos te gaan. En zo gingen op weg naar Sannaspos 92 wagens, begeleid door 200 man, en de rest van het Britse contingent. In de nacht van 30 op 31 maart lagen de Britten bij de Waterwerken in bivak.

Op weg naar Sannaspos

Via de heliograaf had De Wet op 29 maart vernomen hoe het met Smuts vergaan was. Dat was voor hem echter geen reden om zijn opmars af te breken. Tijdens die tocht kreeg hij voortdurend informatie van verkenners waardoor hij zijn oorspronkelijke plan op 30 maart kon aanpassen.[14] De Wet wist dat generaal Olivier vanuit het zuiden naar het noorden getrokken was in de richting van Thaba'Nchu en dat hij zich gereedmaakte de Britten bij Thaba'Nchu aan te vallen. Ook was hem bekend dat brigade-generaal Broadwood begonnen was met de terugtocht naar Sannaspos. Het plan van De Wet was de terugtrekkende Britten daar in een hinderlaag te laten lopen. Tegelijkertijd had hij dan de mogelijkheid de Waterwerken van Sannaspos te bezetten en te vernielen. Daardoor zou de drinkwatervoorziening van Bloemfontein ernstig verstoord worden. Op 30 maart om 16.00 uur bracht hij zijn ondercommandanten op de hoogte van zijn plan om met 400 man een hinderlaag te leggen bij Koringspruitdrift. Met 1.100 man zou hij het konvooi van Broadwood bij Sannaspos aanvallen om het vervolgens in de richting van Koringspruitdrift op te drijven. Op 31 maart bereikte De Wet om 03.00 uur de Modderrivier bij

[13] Penning, II, 658. Zie ook Breytenbach, V, 139.
[14] Breytenbach, V, 192.

026711 Mars et Historia 4.indd 19 06-12-18 14:50

Strachansdrift. Daar splitste hij zijn Kommando's in twee groepen.
"Veggeneraal"[15] C.C. Froneman kreeg opdracht met 1.100 man positie te kiezen ten noordoosten van het kamp dat de Britten bij de Waterwerken hadden ingericht. Vandaar moest hij de aanval op de terugtrekkende Britten te openen. Zelf ging hij met 400 Boeren naar de drift (doorwaadbare plaats) in de Koringspruit op de weg van Sannaspos naar Bloemfontein. Het riviertje lag diep ingesneden in het landschap, de oevers waren steil en de breedte was twee meter. De afstand tussen Sannaspos en de Koringspruit was zes kilometer. De Wet stelde zijn mannen op aan de westelijke kant links en rechts van de drift. Daar was het terrein heuvelachtig en bood het alle mogelijkheid om zich te verbergen.
Van nabij volgden de Amerikaanse, de Franse, de Noorse en de Nederlandse militaire attachés de gebeurtenissen.[16] Asselbergs en Allum zochten dekking in de bedding van de Koringspruit, maar de andere attachés, onder wie Nix, zochten een plek vanwaar zij een goed overzicht hadden.[17] Tijdens het gevecht dat zou ontstaan, raakte Nix door een artilleriescherf zwaar gewond. In die levensbedreigende situatie dicteerde hij aan Reichmann een brief voor zijn vrouw, het zou zijn laatste zijn.[18]

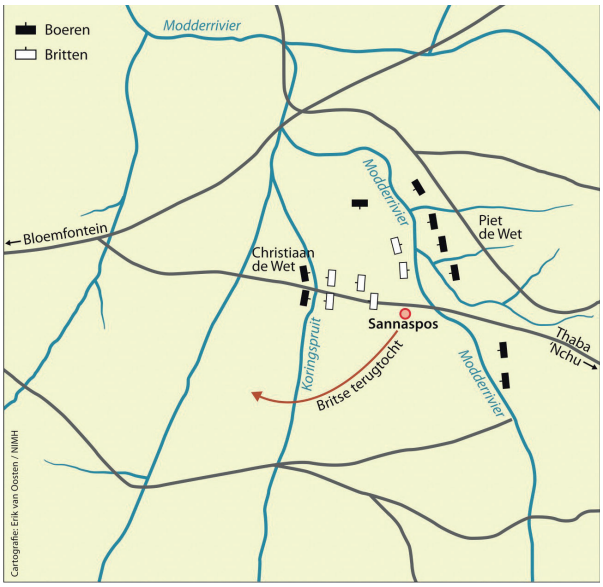

De Slag bij Sannaspos, 31 ma art 1900.
NIMH

Het gevecht bij Sannaspos

Op 31 maart 1900 om 06.00 uur liet Froneman eerst geweervuur en vervolgens artillerievuur openen op het bivak van Broadwood. Daar werd onmiddellijk begonnen met het inspannen van de trekossen en weldra zette het konvooi zich in beweging. Later rapporteerde Broadwood over de maatregelen die hij vervolgens trof: 'De geheele macht trekt zich dadelijk zoover in Westelijke richting terug, dat zij buiten het bereik van artillerie-vuur komt; het regiment bereden infanterie "Roberts' Horse" en de "U" batterij begeven zich naar Boesmanskop naar welk punt de geheele macht zal terugtrekken; een regiment bereden infanterie wordt aangewezen als achterhoede; eene compagnie bereden infanterie richt zich op Watervaldrift om eene daarheen uitgezonden patrouille te versterken.'19 Boesmanskop lag zo'n twintig kilometer ten oosten van Sannaspos en was gemakkelijk te verdedigen. Het konvooi ossewagens van Broadwood was regelrecht in de hinderlaag gelopen. Die begon even na 07.00 uur toen enkele tweewielige voertuigen aangehouden en naar achteren afgevoerd werden. Toen kwamen de volgende wagens aan de beurt. In totaal betrof het een rij met een lengte van 400 tot 500 meter. De begeleidende cavalerie bevond zich op een afstand van 1 kilometer van Koringsspruitdrift. Terwijl de ontstane file langzaam opschoof, reed aan de rechterkant de cavalerie naar voren, de U-batterij van de rijdende artillerie deed hetzelfde aan de linkerkant. Omdat De Wet zijn manschappen bevolen had niet te schieten maar te wachten op zijn bevel, hadden de Britten niet in de gaten wat er bij de drift gebeurde. Een Britse kapitein die naar voren was gereden, stelde vast wat er plaatsvond. Het verhaal ging dat De Wet hem staande hield, hem vertelde dat de Britten omsingeld waren en dat zij zich beter konden overgeven. Met die boodschap werd hij teruggestuurd. Dat deed de officier, maar hij bracht niet de opdracht van De Wet over. Integendeel, hij alarmeerde de eigen troepen. Hoe het ook zij, er ontstond een vuurgevecht. De Boeren maakten de gehele colonne voertuigen buit en de zeven kanonnen van de U-batterij werden uitgeschakeld. Bij de Britten ontstond grote verwarring.
De Q-batterij die de Koringspruit tot op een afstand van een kilometer was genaderd, nam de Boeren onder vuur en maakte de reorganisatie van de Britse troepen

[15] Een veggeneraal voerde in Transvaal het bevel over twee of meerdere Kommando's.
[16] Michael Davitt, *The Boer Fight for Freedom* (New York en Londen 1902) 413.
[17] Chris Schoeman, *Brothers in Arms. Hollanders in the Anglo-Boer War* (Cape Town 2011) 107.
[18] Davitt, 418. Penning II, 678.
[19] Asselbergs, 65.

026711 Mars et Historia 4.indd 20 06-12-18 14:50

mogelijk. Zo kregen zij de kans om met een boog ten zuiden van Koringspruitdrift naar Boesmanskop uit te wijken. Omstreeks 10.00 uur was het gevecht bij Sannaspos afgelopen. Diezelfde dag nog verschenen Olivier en Lemmer met 3.000 Boeren. Na achterlating van voldoende Boeren in Sannaspos trok De Wet verder. Pas op 23 april werd Sannaspos door de troepen van generaal Ian Hamilton heroverd. Daarvoor hadden de Boeren ruimschoots de tijd gehad om de buitgemaakte wagens en de krijgsgevangenen naar het noorden af te voeren.

De verliezen

Volgens een opgave van Broadwood sneuvelden van de Britse troepen 18 man, onder wie 3 officieren, raakten 134 man, onder wie 16 officieren, gewond en werden 426 man, onder wie 18 officieren krijgsgevangen gemaakt.[20] De buit die de Boeren gemaakt hadden, bestond uit 96 ossewagens, 21 karren, 750 muildieren en 380 ossen.
De verliezen aan de kant van De Wet waren stukken lager: 5 Boeren gesneuveld en 11 Boeren gewond.[21]
Na het gevecht kregen de Britse ambulances alle tijd en gelegenheid hun gewonden te verzorgen en af te voeren naar de hospitalen in Bloemfontein. De zwaargewonde Nix kreeg eerste hulp in de Britse ambulance. Vervolgens werd hij overgebracht naar het Langman's veldhospitaal in Bloemfontein, dat in Engelse handen was. Daar stierf Nix op 10 april 1900 tijdens de operatie uitgevoerd door de chirurg Cheyne Watson. Volgens Conan Doyle, zelf arts en aanwezig bij de operatie, miste Cheyne Watson de kunde om het leven van Nix te redden.[22] Hij werd begraven op de algemene begraafplaats van Bloemfontein.
Asselbergs, die bij Nix gebleven was, wilde zich, na diens overlijden, weer bij de Boeren voegen, maar dit stonden de Engelsen niet toe. Hij ging toen naar Delagoa Bay om daar vandaan naar de Boeren terug te gaan. In Durban aangekomen werd hij het slachtoffer van dysenterie en opgenomen in het hospitaal. Toen hij twee maanden later genezen was, kreeg hij het bevel om naar Nederland terug te keren.

Slotopmerkingen

Voor de Boeren was het gevecht bij Sannaspos een groot succes dat goede perspectieven voor de toekomst bood. Maar waren de gevolgen voor de Britten wel zo groot als zij hoopten? Roberts ondervond natuurlijk wel enige hinder door het optreden van De Wet. Het wegvallen van de drinkwatertoevoer naar Bloemfontein kon door andere toevoer worden opgevangen.
De gevangenneming van Britse militairen was betreurenswaardig, maar daar hield het dan ook mee op. Dat de Boeren met een aantal ossewagens aan de haal waren gegaan, was irritant, maar deed absoluut geen afbreuk aan de gevechtskracht van het Britse leger.
Had de terreinwinst bij Thaba'Nchu de Boeren veel voordeel gebracht? Ik vind van niet. Voor Roberts had de controle over het noordoosten van Oranje-Vrijstaat namelijk geen prioriteit. Zijn krijgsplan was het innemen van Pretoria. Als dat was gebeurd, dan had hij de brand geblust en kon het nablussen beginnen.
De overwinning bij Sannaspos gaf de Boeren wel nieuwe moed. Steyn en De Wet werden gesterkt in hun vastbeslotenheid geen duimbreed toe te geven aan de Britse eisen tot onvoorwaardelijke overgave. Zij geloofden nog steeds in een goede afloop! Was dit een illusie? Volgens mij was het eerder een hersenschim die een nachtmerrie werd. Of anders gezegd, de Boeren stonden aan het begin van een letterlijk doodlopende weg.

Monument van Christiaan de Wet in het Otterlose Zand, park De Hoge Veluwe. Het Otterlose Zand deed De Wet denken aan het landschap van Zuid-Afrika.
Foto: René en Peter van der Krogt (http://standbeelden.vanderkrogt.net).

[20] Breytenbach V, 221.
[21] Ibidem, 220.
[22] Schoeman, 107.

026711 Mars et Historia 4.indd 21 06-12-18 14:50

‘Voilà la guerre!’

De persoonlijke ervaringen van militairen uit de Atjeh-oorlog

Nicole Maas MA

Kaart in vogelvluchtperspectief van Atjeh tijdens de Tweede Atjehexpeditie, 1873-1874. Gezicht op de kraton en de verdedigingswerken aan de riviermonding en langs de kust. Onderaan de portretten van generaal-majoor J.H.R. Köhler en luitenant-generaal J. van Swieten. Prent, 1873-1874.
Rijksmuseum, Amsterdam.

Oorlogen worden door militairen vaak ervaren als belangrijke en zeer heftige gebeurtenissen in hun leven. De intensiteit van deze periode zorgt er bij een deel van hen voor dat een behoefte ontstaat om gebeurtenissen te verwerken, er orde in aan te brengen, te verantwoorden en er betekenis aan te geven. Een manier om aan deze behoeften te voldoen, is door het opschrijven en eventueel delen van deze ervaringen, bijvoorbeeld in achteraf geschreven memoires. Dit type bron is dan ook zeer belangrijk en waardevol om militairen op het individuele niveau te bestuderen en hun persoonlijke ervaringen te reconstrueren.

De Israëlische historicus Yuval Noah Harari deed dit bijvoorbeeld in zijn boek *The Ultimate Experience: battlefield revelations and the making of modern war culture, 1450-2000*. Hij concentreert zich hierin op de persoonlijke ervaringen van militairen en de invloed die de oorlog op hen had. Hiervoor analyseerde hij voorna-

026711 Mars et Historia 4.indd 22 06-12-18 14:50

melijk memoires en focuste zich op de manier waarop militairen zelf over hun oorlogservaring schrijven en hoe zij deze beoordeelden. Een van de belangrijkste conclusies van zijn onderzoek was dat militairen zich al ruim voor de twintigste eeuw (vanaf ongeveer 1750) bewust waren van wat de oorlog voor hen persoonlijk betekende.[1] Vanaf dat moment werden oorlogen steeds vaker gezien als de ultieme ervaring met gebeurtenissen waardoor zij nieuwe kennis over zichzelf en de wereld verkregen waarna zij uiteindelijk als persoon fundamenteel konden veranderen. Afhankelijk van de waarheden die aan het licht kwamen, kon de persoonlijke verandering zowel positief (persoonlijke groei) als negatief (ontgoocheling) zijn.[2]
Voor dit artikel zijn twee militairen uitgekozen die bij het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL)[3] dienden tijdens de Atjeh-oorlog, de grootste en bloedigste koloniale oorlog die door Nederland voor de Eerste Wereldoorlog werd gevoerd. Aan de hand van hun memoires wordt hun persoonlijke ervaring van deze oorlog weergegeven om daarmee de ideeën van Harari te illustreren. Voor het vormen van een goed beeld van deze ideeën, wordt nu eerst kort ingegaan op de inhoud van het groei- en ontgoochelingsplot.

Badende autochtone bewoners en Nederlandse militairen in een rivier nabij Indrapoera, Atjeh.
Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

Persoonlijke groei en ontgoocheling

Uit de memoires met een positief groeiplot blijkt dat die militairen een positief en romantisch beeld van oorlogen hebben en dat het door hen vaak wordt vergeleken met het saaie en beperkte karakter van het leven in vredestijd. Oorlogen worden gezien als spannende, levendige perioden vol nieuwe gewaarwordingen waarbij alles mogelijk lijkt en persoonlijke groei wordt gestimuleerd.[4] Militairen worden bovendien aanbeden vanwege hun mannelijkheid en hun daden zijn heldhaftig. Een oorlog was 'an exciting adventure, and through the experience of battle boys became men, made their mark in the world and gained honour and position.'[5] Er is een aantal belangrijke aspecten van het oorlogsleven dat bijdraagt aan de persoonlijke groei van militairen, onder andere: kameraadschap, mannelijkheid, vaderlandsliefde, de natuur, het los kunnen laten van de onbeduidende zorgen uit vredestijd en de mogelijkheid om alles uit het leven te halen. De militairen die een oorlog op deze manier ervoeren, stellen over het algemeen dat de oorlog de belangrijkste en een onmisbare periode uit hun leven was.[6]
In tegenstelling tot bij het groeiplot, wordt uit een ontgoochelingsplot duidelijk dat de militairen gedesillusioneerd raken, zowel met bekende als met nieuw verkregen idealen. Het romantische beeld dat militairen hebben, verandert en zij beginnen oorlog meer en meer te beschouwen als een hel. Bovendien worden militairen steeds minder als held en steeds vaker als slachtoffer gezien.[7] De hoofdpersoon van dit verhaal is, evenals bij het groeiplot, in eerste instantie nog jong en onwetend. Door de nieuwe ervaringen, gevoelens en emoties raakt hij echter uiteindelijk verbitterd en cynisch in plaats van geïnspireerd. Over het algemeen zijn er vier belangrijke elementen te onderscheiden in deze verhalen: de oorlogsellende wordt met veel details en gevoel beschreven, deze ellende wordt

[1] In eerder onderzoek werd dit sterk in verband gebracht met de Eerste Wereldoorlog. Paul Fussell en Samuel Hynes bestudeerden bijvoorbeeld de ontgoochelende werking van de Eerste Wereldoorlog in hun boeken *The Great War and Modern Memory* (Oxford 1975) respectievelijk *A War Imagined: The First World War and English Culture* (Londen 1990).
[2] Yuval Noah Harari, *The Ultimate Experience: Battlefield Revelations and the Making of Modern War Culture, 1450-2000* (Basingstoke 2008) 1-4, 197.
[3] Het leger kreeg in 1836 het predicaat Koninklijk. Het duurde echter tot 1933 voordat deze nieuwe naam ingeburgerd raakte. Tot die tijd werd veelal nog steeds gesproken over het Nederlands-Indisch Leger.
[4] Harari, *The Ultimate Experience*, 240-241.
[5] Michael Paris, *Warrior Nation: Images of War in British Popular Culture, 1850-2000* (Londen 2000) 9.
[6] Harari, *The Ultimate Experience*, 249.
[7] Kleinreesink, *On Military Memoirs*, 66.

026711 Mars et Historia 4.indd 23 06-12-18 14:50

gebruikt om positieve idealen zoals vaderlandsliefde en heldhaftigheid onderuit te halen, er worden kritische vragen gesteld over het leiderschap en de rechtmatigheid van de oorlog en ten slotte wordt er veel aandacht besteed aan de begane gruwelijkheden door het eigen leger. Hiermee wordt, voor een deel, het heersende positieve beeld van militairen tenietgedaan.[8]
Hoewel het ook voorkomt dat er zowel kenmerken van positieve groei als ontgoocheling zichtbaar zijn, wat Harari een combinatieplot noemt, wordt daar hier verder niet op ingegaan.

Groeiplot: T.R.L. Oehmke

T.R.L. Oehmke was een Duitser die liever naar Nederlands-Indië vertrok dan naar een van de eigen koloniën. Zodoende vertrok hij richting Harderwijk, schreef zich in bij het Nederlandse koloniale leger en arriveerde op 21 oktober 1894 in Batavia. In zijn memoires besteedt hij eerst ruim aandacht aan zijn rekrutentijd te Java en zijn tijd op de kaderscholen waardoor hij uiteindelijk in maart 1900 werd bevorderd tot adjudant-onderofficier. De periode van januari 1898 tot april 1899 bracht hij door in Atjeh waar hij voor het eerst werd geconfronteerd met de oorlog.
De memoires van Oehmke zijn een goed voorbeeld van Harari's groeiplot. Een belangrijk aspect van dit plot is dat de militairen op voorhand al bepaalde positieve verwachtingen hebben van hun deelname aan de oorlog. Zo had Oehkme al een romantisch beeld van de oorlog en was hij zeer gemotiveerd om eraan deel te nemen. Voor de jonge Oehkme betekende het namelijk een mogelijkheid om iets van de wereld te zien, het avontuur op te zoeken en iets te kunnen bijdragen. Hoewel het in het begin nog allemaal spannend en onwennig was, kon het militaire leven snel voldoen aan zijn verwachtingen: 'Ook prikkelde het ongewone, het nieuwe van den toestand, mijn naar romantiek snakkenden geest.' Over zijn eerste proefmars, nog in Nederland, waarbij de militairen volledig in tenue verschenen en de burgers hen vreemd aankeken, schreef hij: "mij kwam de zaak echter zeer romantisch voor en ik vatte mijn taak hoogst ernstig op.'[9]
Zijn motivatie werd verder versterkt door een zekere strijdlustigheid en wraakzucht, die zich ontwikkelden tijdens zijn kazernetraining en voor een deel ook voortkwamen uit vaderlandsliefde, een ander belangrijk element uit een groeiplot. Het nieuws over het verraad van Lombok was namelijk bekend geworden en de militairen raakten erg opgewonden om ten strijde te trekken en "de smet te helpen uitwisschen". De wens om de eer van het vaderland te redden, werkte bevorderlijk voor het moreel van de militairen.[10] De spanning van zijn vuurdoop duurde uiteindelijk nog wel even. Na zijn training op Java kreeg hij in 1898 het heugelijke nieuws dat hij werd overgeplaatst naar Atjeh. Oehmke beschrijft zijn opgewonden gevoelens op het schip richting Atjeh met het bekende kinderversje: 'Vol verwachting klopt ons hart, wie de koek krijgt en wie de gard.'[11]
Uiteindelijk ervoer hij zijn vuurdoop toch wel als behoorlijk zenuwslopend. Nadat hij 's avonds plotseling schoten hoorde en er bovendien een projectiel door zijn dak kwam, moest hij zijn revolver met bevende vingers laden en na afloop van dit eerste gevecht kon hij niet slapen vanwege de heftige emoties. Hoewel hij zelf bij het opschrijven niet weet of dit uit angst of opwinding was, stelt hij dat, ondanks zijn verlangen naar dit moment en de mentale voorbereiding erop, hij door de nieuwigheid enige seconden uit zijn doen was.[12]
Uit zijn memoires blijkt echter wel dat Oehmke zich verder niet gemakkelijk uit het veld liet slaan, zijn positieve kijk wist te behouden en deze zelfs verder kon ontwikkelen. Een ander belangrijk aspect van Harari's groeiplot is ook dat militairen op zoek zijn naar de mogelijkheden om te leren van ervaringen, het opdoen van kennis en waar mogelijk te groeien binnen de militaire rangen in een zucht naar eer en onderscheidingen. Hoewel Oehkme graag hogerop wilde komen en ook een opleiding tot foerier genoot, werd hem op zijn 24e wel duidelijk dat hij inmiddels te oud was om daarna nog officier te worden. Dit wist hij echter te relativeren door een wijze, haast filosofische, en tevens praktische, les die hij had geleerd: 'Ik ben n.l. van oordeel dat niet van de maatschappelijke positie of van het meerder of minder groote bezit van banknoten de werkelijke waarde van den mensch afhankelijk is.'[13]
Vervolgens focuste hij zich op de kansen die bepaalde oorlogssituaties hem boden om te kunnen groeien. Als foerier werd hij bijvoorbeeld op Padang geplaatst waar de dienst chaotisch verliep vanwege de onrust op Atjeh. Er moest worden gezorgd voor een goede doorstroming van militairen waarbij Oehmke extra en zware taken kreeg omdat hij de sergeant-majoor moest vervangen: 'Leeren wat te leeren was, oogen en ooren

[8] Harari, *The Ultimate Experience*, 264-273.
[9] Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, 7, 12.
[10] Ibidem, 19-20.
[11] Ibidem, 123.
[12] Ibidem, 133-135.
[13] Ibidem, 75.

026711 Mars et Historia 4.indd 24 06-12-18 14:50

Het meertje Anak Laoet, op het eilandje Poeloe Weh, Sabang, Sumatra.
NIMH.

openhouden en alle krachten inspannen, om geen straf voor slecht werk op te loopen, dat was dus de leuze, of, zooals de kolonialen het kort en krachtig uitdrukken: Pompen of – verzuipen!'[14]

De natuurlijke omgeving en de beleving ervan speelt ook een rol in het groeiplot. De positieve invloed hiervan benoemt Oehmke, hoewel vluchtig, ook in zijn memoires. Het eilandenrijk noemt hij "paradijsachtig schoon" en eigenlijk wil hij het niet verder omschrijven: 'mijn pen zou daarvoor te zwak zijn.'[15] Hij benoemt wel dat hij genoot van het Atjehse landschap en dat hij het associeerde met vakanties. Toen hij naar Ceram werd overgeplaatst kon hij zijn geluk niet op, mede door het landschap: 'Heerlijk vooruitzicht! Ik zou het leven op de buitenposten, en wel op een der meest afgelegene, met al zijn genietingen en ontberingen, met zijn wisselvalligheden en zijn verlatenheid leeren kennen! De natuur in haar oerstaat, nog niet door den mensch ontwijd [...] zou zich aan mijn gretig oog vertoonen.'[16]

Bij al die positieve beschrijvingen is de vraag wel hoe dan werd omgegaan met de aanwezigheid van geweld. Oehmke besteedt er in zijn memoires niet veel aandacht aan, maar beschrijft wel op emotionele wijze hoe het was om doden en gewonden te zien. Hij vond dit afgrijselijk, werd er misselijk van en had wel even de tijd nodig om het te verwerken.[17] Een voorbeeld is de gedetailleerde beschrijving van de verwonding van een Javaanse fuselier: 'Een kogel was bij het linker neusgat in het hoofd gedrongen, het linker oog puilde uit, het schedeldak was geheel verbrijzeld en de hersenen lagen een pas verder in een plas bloed. Het was een afgrijselijk gezicht, en toen de dokter het hoofd oplichtte en ik bij het schijnsel der lamp in de holte van den schedel zag, nog gedeeltelijk met een bloederige massa gevuld, werd ik bepaald misselijk.'[18]

Hoewel het hem dus zeker niet onberoerd liet, zorgde dit soort ervaringen er echter niet voor dat Oehmke in het algemeen gedesillusioneerd raakte. Vermoedelijk was dit doordat hij slechts een deel van zijn diensttijd doorbracht in oorlogsgebied. Het overige deel besteedde hij bijvoorbeeld op de kaderscholen of in gebieden waar minder of helemaal niet werd gevochten.[19]

[14] Ibidem, 91.
[15] Ibidem, 35-36.
[16] Ibidem, 163
[17] Ibidem, 136.
[18] Ibidem, 136.
[19] Ibidem, 84.

026711 Mars et Historia 4.indd 25 06-12-18 14:50

Eerste luitenant Albert Laman Trip met een brigade van het Korps Marechaussee te voet in Atjeh en Onderhorigheden. De soldaten poseren met getrokken klewang en karabijnen. Foto omstreeks 1910-1913.
Rijksmuseum, Amsterdam.

Hieruit blijkt bovendien dat zijn dienst over het algemeen vol afwisseling was, zowel met betrekking tot de taken als zijn omgeving.[20] Oehmke was namelijk op ongeveer heel Java, delen van Sumatra (waaronder Atjeh), Bali, Lombok, Makassar en de Molukken geweest en bekleedde verschillende functies, waaronder die van foerier waarvan het takenpakket sowieso al zeer divers was. Deze afwisseling was goed voor het moreel en droeg voor Oehmke bij aan een prettige ervaring. Bij deze en andere goede oorlogsomstandigheden speelde, volgens Oehkme, het gouvernement een belangrijke rol. Zo werd er bijvoorbeeld gezorgd dat de militairen zich in de garnizoensplaatsen nooit hoefden te vervelen. Maar, zelfs in een primitief kamp zoals te Seulimeum, liet Oehmke zich niet negatief beïnvloeden: het was 'voor troepen te velde doelmatig en voldoende'.[21]

Ook simpele dingen, zoals een bad en schone kleren, konden bijdragen aan een positieve beleving. Zo bleek Oehkme bij terugkomst eens volledig onder de parasieten te zitten. Nadat hij direct zijn haar bij de barbier had laten millimeteren, vertrok hij met een stel schone kleren richting de rivier: 'Hier ontdeed ik mij met een gevoel van welbehagen van de kleedingstukken, die ik aan had (die gaf ik aan de golven prijs), wiesch en boende mijn lichaam onder overvloedig gebruik van groene zeep en – was toen een geheel ander mensch.'[22] Na deze tocht werd Oehmke ook lichamelijk zwakker en had hij koortsaanvallen en buikproblemen. Maar zelfs dan, terwijl hij "aan den rand van het graf" stond, wist hij te relativeren door te stellen dat er maar weinig mensen gezond bleven en de behandeling van zieke militairen in Indië zeer goed en zijn herstel voorspoedig was.[23] Ook dit droeg voor Oehmke bij aan zijn vertrouwen in het gouvernement. In zijn voorwoord schrijft hij

[20] Ibidem, 84.
[21] Ibidem, 84-85, 130.
[22] Ibidem, 151.
[23] Ibidem, 151, 161.

026711 Mars et Historia 4.indd 26 06-12-18 14:50

dan ook dat hij hoopt dat eenieder, na het lezen van zijn memoires, de zorg die het gouvernement aan het leger besteedde, beter zou waarderen.[24]
Oehmke sluit zijn memoires af door te schrijven dat hij zich zelf ook wel degelijk bewust was dat de oorlog een positieve ervaring is geweest waarin hij veel heeft kunnen leren. In 1900 werd hij ernstig ziek waarna hij met tijdelijk verlof naar Europa ging. Hier bezocht hij zijn ouders die hij op het hart drukte dat het goed met hem ging, de dienst hem goed beviel en dat hij 'er geen oogenblik berouw over had, koloniaal te zijn geworden'.[25] Binnen twee maanden was hij helemaal beter en dolgelukkig toen hij weer werd goedgekeurd voor dienst in Nederlands-Indië, gedetacheerd op Ceram. Over deze laatste periode stelt hij dat het twee jaren van genot waren, vol afwisseling en dat het was alsof hij het leven intensiever leefde 'naarmate het van tijd tot tijd gevaar liep en feitelijk door het overwinnen van moeilijkheden en bestrijden van gevaren telkens opnieuw veroverd moest worden'.[26] Toen hij in 1907 wederom werd afgekeurd wegens ziekte keek hij terug op twaalf jaren vol "opgewektheid en tevredenheid".[27]

Ontgoochelingsplot: M.T. Velsing

Tweede luitenant M.T. Velsing kwam op 21 december 1897 aan in Nederlands-Indië. Na ruim anderhalf jaar in Tjimahi gediend te hebben, werd hij in september 1898 overgeplaatst naar Atjeh waar hij op verschillende plekken diende. In maart 1899 werd hij bevorderd tot eerste luitenant, de hoogste rang die hij wist te behalen in zijn diensttijd. Uiteindelijk bleef hij tot 1918 in dienst waarna hij wel in de omgeving van Nederlands-Indië is gebleven.[28]
Daar waar Oehmke aan de oorlog duidelijk positieve herinneringen overhield, voert de verbittering en desillusie de boventoon in het plot van Velsings memoires. Dit ondanks dat hij in zijn eerste dienstjaren als persoon wel groeide. Zo was hij nog jong toen hij in 1898 als tweede luitenant in Atjeh werd geplaatst. Hij werd goed opgevangen en opgeleid door zijn oudere collega's, vond kameraadschap en voelde zich al snel thuis. Er waren direct mogelijkheden om ervaring op te doen door hinderlagen en patrouilles waardoor hij al snel gewend raakte aan vijandelijke beschietingen.[29]
Hoewel er in deze eerste periode ook al wel een aantal tegenslagen waren, stelt Velsing dat hij in deze beginfase door iedere ervaring, positief en negatief, volwassener en zelfverzekerder werd: 'Elke ervaring die men opdoet is goed, vooral ongunstige en onaangename voor zich zelven!: Dat staalt het karakter: Men leert tegenspoed verdragen en moppert vanzelf minder. Zoo redeneerde ik toentertijd en die opvatting heeft mij werkelijk veel kracht gegeven om door te zetten waar ik anders de neiging zou hebben gekregen om te wankelen.'[30]
Naarmate de oorlogsjaren vorderen, beschrijft Velsing vaker in zijn memoires hoe hij verhardde en cynischer werd. Het beleid ten aanzien van onderscheidingen en bevorderingen was een van de grootste frustraties voor Velsing. Voor hem voelde het alsof hij hier steeds het slachtoffer van werd: 'De heer Colijn had promotie bij keuze gemaakt, de heer Kramers was eervol vermeld, de heer Hoorweg had bij Kroeng Kalé zijn "sterke bergstelling" genomen en den vijand 22 dooden bezorgd en was "voorgedragen" en ik was doodziek, had voor mijn moeite niets gekregen [...] De teleurstelling was wel groot! [...] Toch was een blijk van appreciatie voor mij in dezen tijd van zware ziekte werkelijk heilzaam geweest en had mijn innerste (sic) wellicht anders gemaakt, minder scherp en ruw en minder cynisch ook!'[31]
Voor Velsing werd hierdoor bovendien het ideaal van kameraadschap tenietgedaan. Militairen konden minder op elkaar rekenen en oud-kameraden vielen elkaar af om zelf beter uit de verf te komen. Dit overkwam ook Velsing toen hij door de beruchte Van Daalen werd benaderd voor een vertrouwenspost en hij dit aangreep om naam te kunnen maken: 'Ik zag niets meer, dan visioenen van beroemdheid en nam het air aan van lui van de "kliek". M.a.w. ik stak mijn neus in den wind, stelde me boven het gros mijner collega's en wenschte dat mijn meening zou bovendrijven.'[32] Al snel besefte Velsing dat ook hij door zijn focus op roem en prestige, de vriendschap en het respect van zijn kameraden had

[24] Ibidem, VII.
[25] Ibidem, 163.
[26] Ibidem, 204-205.
[27] Ibidem, 206.
[28] NIMH, 534 'De koloniale eeuw', inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, beroepsmilitair en later als burger assistent-resident te Atjeh, 1898-1918, 'Afschrift van de inschrijving op folio 41 in inventarisnr. 638 van de serie Stamboeken van Officieren van de Landmacht in Nederland en van het K.N.I.L. van de periode 1813-1924 (-1940), bewaard in het Algemeen Rijksarchief'.
[29] Ibidem, deel II, 36.
[30] Ibidem, deel I, 7-8.
[31] Ibidem, 34.
[32] Ibidem, deel V, 30.

026711 Mars et Historia 4.indd 27 06-12-18 14:50

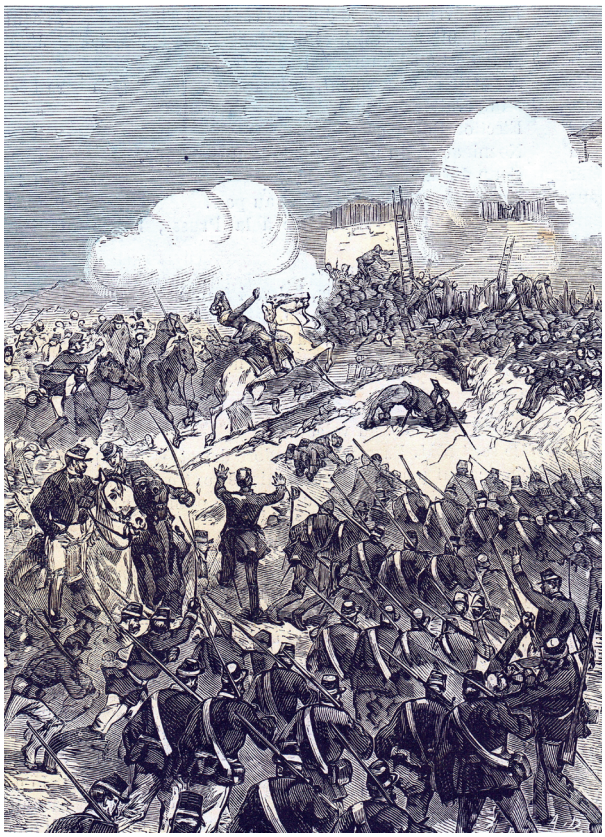

Gevechten te Atjeh, 1875.
Wikimedia.

verloren waardoor hij vereenzaamde: "Ik vond dat 't wel was geweest en dat het leven ook de moeite van 't leven niet waard was; niets als teleurstelling bracht het mee en alle begrippen van liefde, geluk, eer, bleken zoo betrekkelijk te zijn, dat men tot de "boffers" moest worden gerekend als men daarvan iets constants merkte."[33]
Het gedetailleerd beschrijven van oorlogsellende is ook een van de kenmerken uit het ontgoochelingsplot. Ook Velsing doet dit in zijn memoires. Zo besteedt hij aandacht aan de eerste keer dat hij daadwerkelijk iemand doodsloeg. Het gebeurde toen de colonne ineens door twee Atjehers werd aangevallen: 'Daarop vloog ik achter hem en gaf hem een klap ... ik weet niet meer hoe ... ik weet wel dat ik in de rivier zat, dat ik 't gevoel had gehad van in koek te hebben geslagen en ik mijn klewang kwijt was. Deze bleek te zitten in den nek van den Atjeher, die sneuvelde.'[34]
Ook een fusillade die door hem werd uitgevoerd, was voor Velsing moeilijk te accepteren. Hij heeft zich deze daad altijd verweten, legde de verantwoordelijkheid bij iemand anders neer en stelde dat hij die actie nooit zou kunnen verantwoorden tegenover God.[35]
De eerste doden en gewonden kreeg hij al op zijn tweede patrouille te zien. Ook deze gebeurtenis maakte diepe indruk op hem. De slachtoffers herinnerde hij zich nog en waarschijnlijk kon hij zich hun geschreeuw nog voor de geest halen: 'In het huis waren allen dood: sommige lijken hadden 30 treffers! Het waren de eerste doden door vuur die ik te zien kreeg. 7 mannen en 4 vrouwen en kinderen. Ook zag ik de eerste gewonden onzerzijds. 't Waren allen lieden met "kopschoten". Een ervan was zwaar getroffen en stiet onsamenhangende kreten uit, voor mijn gevoel verschrikkelijk om aan te hooren.'[36]
Luitenant Boon werd gehuldigd voor dit optreden. Typerend voor een ontgoochelingsplot stelt Velsing echter dat er met deze gebeurtenis geen heldendaad was verricht.[37]
Als het aankomt op gedetailleerde beschrijvingen van oorlogsellende is er één gebeurtenis die opvalt. Als onderdeel van de colonne-Van Daalen kwam Velsing in 1904 aan bij de versterking Rikit-Goep. Tot dan toe was het er nog rustig. 'Alles ademde oogenschijnlijk vrede. Het was stil, abnormaal stil ... het was de stilte die den storm voorafgaat ... den storm en den dood ...'[38]
Aan beide zijden vielen al vrij snel gewonden. Vlak voor Velsing werd een militair getroffen in zijn hoofd waardoor de hersenen naar buiten kwamen. Hij viel tegen een boom die Velsing juist wilde omkappen waardoor 'bij iederen klewangslag van mij dat hoofd opwipte en ik zijn hersenbloed in mijn gezicht kreeg gespat'.[39] Er ontstond een heftig, slepend gevecht en uiteindelijk wist een brigade marechaussees de weerstand te breken en de versterking binnen te dringen waarbij "een oorverdovend gehuil en geschiet"[40] klonk: 'Alles wilde dooden, de bloedlucht hing zwaar, stroomen bloed liepen in kleine slootjes naar den walgang, die diep uitgegraven was. Overal hoorde men gekloof van schedels, kreunen en rochelen van gewonden. Op de Z. face had een Gajo

[33] Ibidem, deel VIII, 28-30.
[34] Ibidem, deel II, 21-22
[35] Ibidem, 51.
[36] Ibidem, deel I, 5.
[37] Ibidem, deel I, 5.
[38] Ibidem, deel VII, 92.
[39] Ibidem, deel VII, 95-96.
[40] Ibidem, deel VII, 98.

026711 Mars et Historia 4.indd 28 06-12-18 14:50

Een groep Atjehers voor een woning. Foto 1891-1894.
Rijksmuseum, Amsterdam.

in doodsangst getracht over zijn staketsel heen heen (sic) te springen; hij had zich zelf (sic) gespiest (sic), de bamboe was hem de maag ingegaan en zat tot in zijn schedel. [...] Vrouwen en kinderen, mannen en knapen die naar de nauwe uitgangen drongen om te ontkomen aan de slachting werden door snelvuur neergelegd; [...] In hun angst drongen de mannen de vrouwen in de walgang, zij vielen daar neer, getroffen, het hoofd omlaag, de beenen en geslachtsdeelen bloot, velen kregen nog nahouwen over de buik, zwangere vrouwen werd de buik opengeslagen, de klewang ging te werk zonder genade. Lichaamsdeelen werden met een klap afgeslagen. Borstkassen werden geopend, men zag, de longen in den doodstrijd nog functioneeren. Het was een afschuwwekkend afgrijselijk gezicht. Eindelijk was de moordlust der marechausseé's (sic), opgewekt door de opwinding van het gevecht, gestild.'[41]

Dit gevecht had het leven van 285 Atjehers en 7 KNIL-militairen gekost. Het troosteloze aangezicht was de dag erna nog griezeliger. Er lag een grote stapel lijken en de lucht rook onaangenaam naar de geur van bloed.[42] Zoals beschreven was Oehmke content met de rol die het gouvernement speelde. Velsing stelt echter dat maatregelen en beperkingen vanuit het gouvernement er voor konden zorgen dat troepen slecht voorbereid op patrouille werden gestuurd. Hij noemt dit ook wel "oorlogvoeren op een koopje". Er was onvoldoende zorg voor de militairen en de ligging van troepen op bivak en de voeding waren slecht en ontoereikend.[43] Daarnaast werd Velsing soms vaak en lang achter elkaar op patrouille gestuurd. Zo nam hij in de omgeving van Tapa Toean eens deel aan een tocht die 32 uur duurde. Na nog een patrouille keerde de troep vervolgens doodmoe, verbrand en hongerig terug in het bivak. De vele

[41] Ibidem, 99-101.
[42] Ibidem, deel VII, 103.
[43] Ibidem, deel VI, 44.

026711 Mars et Historia 4.indd 29 06-12-18 14:50

tochten konden tevens bijdragen aan het ontstaan van gezondheidsklachten, zoals de ring- en lintwormen en malaria die Velsing opliep.[44]

Uiteindelijk waren er tijdens de oorlog voor Velsing ook een aantal belangrijke gebeurtenissen in zijn persoonlijke leven. Het is aannemelijk dat deze in het algemeen bijdroegen aan zijn ontgoocheling, maar ook een weerspiegeling hadden in de manier waarop hij terugkeek op deze periode in zijn leven, waar de oorlog dus ook onderdeel van uitmaakte. Zowel zijn vader als dochtertje overleden tijdens de oorlog. Met zijn vader had Velsing vaak van mening verschild en door het overlijden kon hij hem niet meer vertellen dat hij het tegenwoordig steeds vaker met hem eens was. Dit veranderde voor een deel ook hoe Velsing zichzelf zag: 'Deze groote verdrietige teleurstelling ben ik nooit te boven gekomen en steeds heb ik, waar het te pas kwam, tegen allen die mij lief en dierbaar waren, uitgesproken die spijt, die grief en die teleurstelling, het niet kunnen in het gelijk stellen van mijn vader! [...] Maar steeds ben ik ook daardoor te weten gekomen hoe zeer ik op mijn vader geleek, ook qua karakter en capaciteiten. En dat blijkt me nu nog steeds meer en meer! Er is ook veel overeenkomen in onze levensfasen!'[45]
Zijn dochtertje overleed aan cholera. Het verdriet hierom kon hij niet verwerken waardoor hij cynisch werd en zijn hart voor alles en iedereen sloot. Bovendien kwam hij hierdoor in opstand tegen het geloof en ontstond er, als reactie op zijn verdriet, "een zucht tot laten lijden van anderen".[46] Hij vervreemde van zijn vrouw, die vervolgens na de scheiding vertrok.[47] Tezamen met zijn onbehulpzame oud-kameraden zorgde dit er voor dat Velsing zich enorm eenzaam voelde.

Het is lastig te achterhalen hoe Velsing de nasleep van de oorlog ervoer, omdat de memoires abrupt eindigen en hij tijdens het schrijven nauwelijks reflecteert op zijn leven van dat moment. Wel schrijft Velsing dat hij door de ouderdom fysiek minder waard was en dat hij graag terug in de tijd zou gaan: 'Maar! geen stap op de afgelegde levensbaan kan men terugdoen! Onverbiddelijk hard is het leven en onverbiddelijk schrijdt de tijd voort! Terug in het stof! ... en ik heb nog zoveel te doen! Zeg ik dan ... Zal mij de tijd gelaten worden om nog alles te doen en mede te maken, wat ik zoo gaarne wensch?'[48]
Hoewel de exacte betekenis hiervan onduidelijk is, blijkt wel dat hij spijt heeft van dingen die hij heeft meegemaakt of gedaan. Bovendien lijkt het erop dat Velsing teleurgesteld was en het betreurde dat hem niet genoeg tijd en de fysieke gezondheid werd gelaten om de dingen die hij wilde doen uit te voeren.

Slotopmerkingen

Een van de conclusies die Harari trok in zijn boek *The Ultimate History* was dat militairen zich al ruim voor de twintigste eeuw bewust waren van wat de oorlog voor hen persoonlijk betekende. Afhankelijk van de nieuwe kennis die militairen in oorlogstijd over zichzelf en de wereld verkregen, konden zij als persoon fundamenteel veranderen, zowel in positieve als negatieve zin. De memoires van Velsing en Oehmke zijn mooie bronnen voor het bestuderen van militairen op het individuele niveau en zijn een goed voorbeeld van hoe militairen konden veranderen. Met hun verhalen heeft dit artikel dan ook zowel een groei- als ontgoochelingsplot, zoals gedefinieerd door Harari, willen illustreren.

Bronnenlijst

- Harari, Yuval Noah, *The Ultimate Experience: Battlefield Revelations and the Making of Modern War Culture, 1450-2000* (Basingstoke 2008).
- NIMH, Den Haag, 534 'De koloniale eeuw' Nederlands-Indië, 1795-1942, inventarisnummer 35, Memoires van M.T. Velsing, beroepsmilitair en later als burger assistent-resident te Atjeh, 1898-1918.
- Oehmke, T.R.L. *Twaalf jaren koloniaal* (Utrecht 1913).
- Paris, Michael, *Warrior Nation: Images of War in British Popular Culture, 1850-2000* (Londen 2000).

[44] Ibidem, deel III, 75.
[45] Ibidem, 52.
[46] Ibidem, deel IV, 38-39.
[47] Ibidem, deel VII, 140.
[48] Ibidem, deel I, 28.

026711 Mars et Historia 4.indd 30 06-12-18 14:50

Boekbespreking

‘The Dutch’ in de Amerikaanse Burgeroorlog

Drs. Corstiaan Prince

Wim van de Giesen,
Vechten voor het beloofde land. Nederlanders in de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865)
Uitgeverij Walburg Pers, Zutphen
192 pag., geïllustreerd
ISBN 978-94-6249-313-1
€ 19,95

De Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) is met afstand het meest beschreven conflict in de Amerikaanse geschiedenis. Geen oorlog is dieper verankerd in de Amerikaanse ziel, zelfs niet de Tweede Wereldoorlog of Vietnam. Met de afschaffing van de slavernij en het behoud van de Unie als primaire inzet, stond in dit conflict de toekomst van de Verenigde Staten op het spel. De uitkomst van deze oorlog, namelijk het behoud van de Unie, maakte de latere opkomst van supermacht Amerika mogelijk.

In *Vechten voor het beloofde land* beschrijft Wim van de Giesen de lotgevallen van de Nederlandse immigranten die meevochten in de Amerikaanse Burgeroorlog. In totaal hebben zo’n 600 tot 700 voormalige landgenoten deelgenomen aan de strijd. Verreweg de meeste Nederlanders vochten in dienst van het Noorden. De Nederlandse inbreng was overigens zeer bescheiden vergeleken met die van veel grotere migrantengemeenschappen, zoals de Ierse of de Duitse. Dat uit Duitsland afkomstige militairen toentertijd vaak werden aangeduid als “Dutch” (een verbastering van “Deutsch”) leidt weleens tot verwarring. De Nederlandse gemeenschap in Amerika was vooral gevestigd in de staten Michigan (Holland), Iowa (Pella) en de staat New York (Clymer). In deze hechte gemeenschappen bleef Nederlands nog decennialang de voertaal, ook al beschouwden de nieuwkomers Amerika als het beloofde land.

Van de Giesen beschikt over een brede kennis van de Amerikaanse Burgeroorlog en de rol die Nederlandse immigranten daarin speelden. Met die kennis is hij er in geslaagd om een relatief klein en onderbelicht thema in te passen in een enorm onderwerp als de Amerikaanse Burgeroorlog. Een oorlog die wemelde van de veldslagen en zich afspeelde over zeer grote afstanden: van de Mississippi tot de Potomac. De auteur gebruikt het strijdverloop, met een chronologische beschrijving van de belangrijkste campagnes, als raamwerk en kleurt dit in met ervaringen van Nederlanders die hieraan deelnamen. Het voordeel van deze opbouw is dat het verhaal hierdoor makkelijk te volgen is. Zeker voor een Nederlands lezerspubliek,

026711 Mars et Historia 4.indd 31 06-12-18 14:50

dat vaak de nodige voorkennis mist, biedt deze structuur houvast. De auteur verdient tevens waardering voor alle bijzondere verhalen die hij boven water heeft gehaald. Van vrijwel iedere slag of campagne van betekenis, van Bull Run, Shiloh, Antietam en Gettysburg tot Sherman's *March to the Sea*, weet hij verhalen op te tekenen van Nederlandse betrokkenen. Zo kan de lezer deze historische gebeurtenissen beleven door Nederlandse ogen.

Van de Giesen heeft geen academische studie geschreven in de zin dat hij zijn onderwerp problematiseert of een duidelijke positie inneemt in een historisch debat. De kracht van zijn boek zit hem in de bijzondere verhalen, die het resultaat zijn van langdurig speurwerk in de archieven. Neem het verhaal van de Fries Reinder Jilderts, die zijn naam had veranderd in James H. Burbank. De vrijwilliger Burbank maakte de oorlog van begin tot eind mee en raakte meerdere keren gewond. Voor zijn heldendaden aan boord van de kanonneerboot *Commodore Perry* kende het Congres hem in 1896 de Medal of Honor toe, de hoogste militaire onderscheiding van de Verenigde Staten. Eveneens tot de verbeelding spreekt het verhaal van Bert van der Hoop uit Oldebroek, die in 1930 op 93-jarige leeftijd overleed met een kogel in zijn rug. Een kogel die daar al sinds 1863 zat! De 21-jarige Silas Coster (voorheen Sake Kooistra) betaalde de allerhoogste prijs voor zijn nieuwe vaderland. Na de veldslag bij Gettysburg moest zijn been worden afgezet. Hij overleed op 30 juli 1863 aan de gevolgen van een bloedvergiftiging. Zijn laatste rustplaats is de Nationale Begraafplaats van Gettysburg. Een historische plek, want hier hield Abraham Lincoln zijn befaamde *Gettysburg Address*.

De persoonlijke verhalen dragen dit boek, maar sommige thema's hadden een verdere uitwerking verdiend. Hoe belangrijk waren religieuze en politieke overtuigingen voor de Nederlandse militairen? Wat was hun houding ten opzichte van de slavernij? Hoe zat het met de rekrutering of de gevechtsmotivatie? En hoe keken de Nederlanders aan tegen hun tegenstanders uit het Zuiden? Al deze elementen komen op zich wel aan bod, maar dan verspreid over de tekst. Uit de vele personages die de revue passeren, ontstaat het beeld dat de Nederlanders zich door hun oorlogservaringen sterker met hun nieuwe vaderland identificeerden, maar echt uitgewerkt wordt dit punt niet door Van de Giesen. De auteur besteedt evenmin aandacht aan de wijze waarop de Burgeroorlog nadien werd herinnerd door de Nederlandse gemeenschap. Ook in dit verband was een vergelijking met andere migrantengroepen, zoals Ieren en Duitsers, verhelderend geweest.

Van de Giesen wijdt wel een apart hoofdstuk aan de militaire geneeskunde. Hierin staat de Utrechtse arts dr. Benard van der Kieft centraal, die in 1863 in Annapolis (Maryland) de leiding kreeg over een van de grootste hospitalen in de Unie. Met zijn opvattingen over het belang van hygiëne en de inzet van vrouwelijk verplegend personeel was Van der Kieft zijn tijd vooruit. De omgang met krijgsgevangenen is een ander thema dat Van de Giesen wel afzonderlijk belicht. Verschillende Nederlanders belandden in Andersonville Prison in Georgia. Een krijgsgevangenkamp van de Geconfedereerden waar de omstandigheden mensonterend waren.

Vechten voor het beloofde land is een boek dat vlot wegleest. Het bevat veel aardige details en onderweg pikt de lezer de nodige kennis op over de Amerikaanse geschiedenis en de Burgeroorlog in het bijzonder. Het boek bevat geen nieuwe historiografische inzichten en neemt geen stelling in een militair-historisch debat, maar slaagt er wel in om op een verhalende manier de inbreng van Nederlanders in dit fascinerende conflict te belichten.

026711 Mars et Historia 4.indd 32 06-12-18 14:50

Literatuursignaleringen

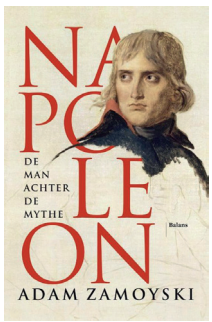

Adam Zamoyski, Napoleon. De man achter de mythe
Uitgeverij Balans
800 pag.
ISBN 978-94-6003-872-3
€ 42,50 (hardcover) € 21,99 (e-book)

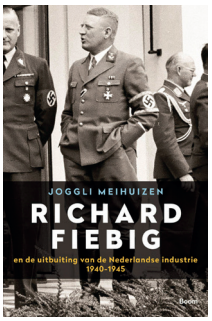

Joggli Meihuizen, Richard Fiebig. En de uitbuiting van de Nederlandse industrie 1940-1945
Uitgeverij Boom
304 pag.
ISBN 978-90-2441-980-7
€ 24,90

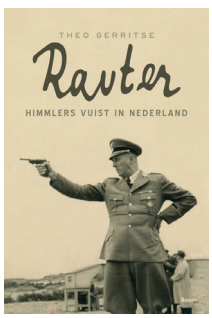

Theo Gerritse, Rauter. Himmlers vuist in Nederland
Uitgeverij Boom
767 pag.
ISBN 978-94-6105-528-6
€ 39,90 (paperback)

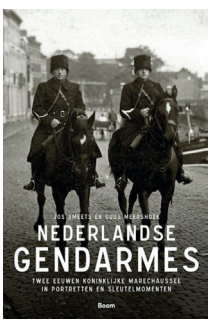

Jos Smeets en Guus Meershoek, Nederlandse gendarmes. Twee eeuwen Koninklijke Marechaussee in portretten en sleutelmomenten
Uitgeverij Boom
278 pag.
ISNB 978-90-2442-382-8
€ 24,90

J.D. van Boeijen, Zij werden geroepen. Het Indiëmonument in Andelst. De zes militairen uit de voormalige gemeente Valburg die niet terugkeerden uit Nederlands-Indië
Uitgegeven in eigen beheer
Bestellen: janvanboeijen@onsbrabantnet.nl
€ 49,95

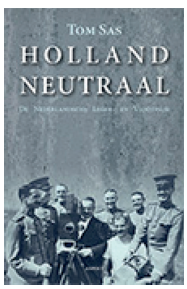

Tom Sas, Holland neutraal. De Nederlandse Leger- en Vlootfilm
Uitgeverij Aspekt
130 pag.
ISBN 978-94-6338-539-8
€ 14,95

Marc Lohnstein, Royal Netherlands East Indies Army 1936-42
Uitgeverij Osprey
48 pag.
ISBN 978-14-7283-375-4
€ 17,95

Dirk Starink, De luchtoorlog 1914-1918. De strijd in de derde dimensie tijdens de Eerste Wereldoorlog
Uitgeverij Geromy,
240 pag.
ISNB 978-90-8285-811-2
€ 34,50

026711 Mars et Historia 4.indd 33 06-12-18 14:50

